

HARB FINANSMANI TEKNİĞİ

(ALMANYA - İNGİLTERE)

Yazan: *Doçent Dr. Muvaffak AKBAY*

BAŞLANGIÇ

Senelerden beri, günden güne artan bir şiddetle devam eden harb, dünyanın içtimai ve iktisadi çehresini tanınmaz bir hale getirmiştir. Hakikaten yeryüzündeki insanların yüzde doksanının karıştığı bu muazzam boğuşma, birçok devletleri çökertmiş, servetleri mahvetmiş, içtimai sınıfları birbirine karıştırmış ve döğüşen milletler arasında sonsuz bir kinin derin uçurumunu açmıştır. Artık, harbin bir uzlaşma ile sona ereceği ümidi kimsede kalmamıştır. Zira, çarpışan karşılıklı iki milli dâva değil, iki ayrı içtimai ve siyasi âkide, birbirine zıt iki büyük iddiadır. Her iki muharip taraf ta mağlûbiyetin yok olmaya müsavi bulunduğu kanaatindedir. Bu itibarla muharip devletler, maddi ve mânevi bütün kuvvetlerini, bütün zenginliklerini, bütün varlıklarını ölüm ve ateşe sürerek her ne pahasına olursa olsun zâfere ulaşmaya çalışmaktadırlar. Devam etmekte olan harb yalnız silâh altında bulunanların değil, milletlerin boğuşmasıdır.

Böyle bir ölüm kalım savaşı, hiç şüphe yok ki, bütün harbeden devletlere son derecede pahalıya mal olmaktadır. Zamanımız orduları tamamen makineleşmiş ve insan kahramanlığının yerine birinci plâna malzeme üstünlüğü geçmiştir. Binaenaleyh, her gün cepheye top, tüfek, cephane, tank, tayyare, motörlü taşıt vasıtaları, ışıldak, muhtelif harb âletleri, denizaltı, harb gemisi, taşıt gemisi ve daha birçok malzeme ve teçhizat yetiştirmek lâzımdır. Bunun için muharip devletler istihsal kuvvetlerine, âzami derecede, harb ihtiyaçlarını temin edebilecek bir veçhe vermeye çalışmaktadırlar

Bütün bu işlerin başarılabilmésinin normal bir maliye ile mümkün olmayacağı aşikârdır. Zira, her an harb uğruna harcanmak üzere muazzam servetlerin temini lâzımdır. Bu ise, büyük çapta ve cesurane birtakım mali

muamelelere mütevakıftır. Diğer taraftan, savaş dolayısıyla sarsılan ve zorlanan bir iktisadi nizamın, malî sahadaki tepkilerini önlemeye çalışmak icabeder. Ve nihayet, harb, ergeç bir gün bitince, imkân nispetinde, buhranları savuşturarak normal vaziyete avdeti sağlamak gerekmektedir. İşte bütün bu meseleler, başlıbaşına bir harb finansmanı tekniğinin vücut bulması neticesini doğurmuşlardır.

Harb halinde sıkıntı, zarar ve buhran muhakkaktır. İstihsalin bu derece mühim bir kısmının iktisadi devre (circuit économique) dışına çıkmasından başka bir netice beklenemez. Lâkin bu keyfiyet, hiçbir vakit, zararı ve sıkıntıyı asgari hadde indirmek için tedbirler alınmasına mâni teşkil etmez. Harb finansmanı tekniğinin müspet tarafı işte buradadır. İctimai karışıklıkları devrinde bütün münevverlere düşen vazife de, dikkatli ve sabırlı bir müşahede ile bu usul ve kaideleri meydana çıkarmak değil midir?

Harb finansmanı tekniği henüz teşekkül halindedir; ve önüne çakan bütün meseleleri halletmiş olmaktan çok uzaktır. Buna rağmen, şimdiden, meselâ «kapalı devre siyaseti» gibi bazı tarafları bütün muharip garp devletlerinin malî siyasetlerine girmiş bulunmaktadır. Bu itibarla, harb finansmanı tekniği üzerinde durmak için, fikrimizce erken sayılamaz.

Bu tetkikimizi iki kısma ayıracağız:

Birinci kısımda harb finansmanını mütecanis bir teknik halinde arz ve izaha çalışacağız. Bu kısımda harb karşısında vergiler ve istikrazlardan, «kapalı devre» siyasetinden ve bunun neticesi olarak «tayınlama» ve fiat kontrolundan, harb finansmanın millî servet ve millî irada tesirlerinden, harbın haricî finansmanından ve nihayet harb sonu finansmanından bahsedeceğiz.

İkinci kısmın mevzuunu iki büyük misal teşkil edecektir. Misal olarak seçtiğimiz devletleri kasten Almanya ve İngiltere gibi birbirine zıt iki siyasi rejime tâbi memleket olarak intihabettik. Tatbikattaki ufak tefek farklara rağmen göreceğiz ki harb finansmanı usulleri bu iki düşman memlekette birbirine çok benzemektedir.

Asıl mevzuumuza girmeden önce, son olarak «Finansman» kelimesi üzerinde durmak isteriz. Bu ecnebi kelimenin maatteessüf Türkçe tam karşılığını bulamadık. Harb finansmanını «harb maliyesi» diye tercüme etmeyi muvafık görmedik. Çünkü harb maliyesinin Fransızca karşılığı «Finances de guerre» dir. Halbuki Finances de guerre ile Financement de la guerre arasında birincisinin statik, ikincisinin dinamik bir mâna arz et-

mesi itibariyle çok fark vardır: birincisi, harbin malî sahadaki tepkilerinin tetkikini tazammun eder. Halbuki Financement de la guerre bir taraftan harb için para bulma, diğer taraftan harbin malî sahadaki muzır neticelerini önleme usulleridir. Bu itibarla, okuyucularımız Fransız klâsik lûgatlerinde bile henüz yer almanmış bu yabancı kelimeyi sık sık kullanışımızı çaresizliğe bağışlasınlar.

BİRİNCİ KISIM

HARB FİNANSMANI TEKNİĞİ

I

HARB İKTİSADİ VE HARB FİNANSMANI

Modern top yekûn harb telâkkisi bugün, iktisadi ve malî meseleleri ön plâna geçirmiş bulunuyor. Memleketin iktisadi bünyesini harbin icaplarına uydurmak ve bu suretle bu korkunç devin doymak bilmez iştihasına muazzam miktarda malzeme yetiştirebilmek keyfiyeti cephelerde harekâtın idaresi kadar ehemmiyet kesbetmiştir. Bugünkü harblerde, yalnız zafere ulaşmak için değil, fakat sadece mukavemet kudretini gösterebilmek için dahi, memleketin maddi mânevi bütün kaynaklarını, bütün istihsal mekanizmasını harb gayesine tevcih etmek icabetmektedir. O kadar ki, harb iktisadi, artık en mühim bir müdafaa silâhi telâkki edilmekte ve zamanımız harblerindeki tatbikat sayesinde kendisine has usulleri, kanunlarıyla umumi iktisadın mühim bir branşı olarak, ayrı bir ilim mahiyetini almış bulunmaktadır. Cepheye çağırılan müstahsillerin yokluğuna rağmen istihsalin azalmamasını temin etmek, memleketin sanayii ni mümkün merteye harb sanayiine inkılâp ettirmek, münakale vasıtalarının kifayetsizliği karşısında dağıtımını sağlamak, fiat mekanizmasını ve istihlâki kontrol etmek ilâ... Bu ilmin belli başlı mevzularıdır. Bu suretle meydana çıkan harb iktisadının yanibaşında bir harb maliyesinin de kendisine has bir teknik ile vücut bulacağı tabiidir.

Zamanımız harblerinin idaresi muazzam bir servet sarfına ihtiyaç göstermektedir. Filhakika modern harblerde, gerek seferberliğin istenilen şekil ve zamanda yapılabilmesi, gerek uzun süren muhasamatın malî bakımdan idaresi büyük çapta malî muamelelere mütevakıftır. Bundan başka harb sonu, mağlûp veya galip, bütün devletleri harb tazminatı, harb borçlarının tanzimi, bütçe muvazenesinin yeniden tesisi, tedavüldeki

para miktarının ihtiyaca göre tesbiti ve nihayet beynelmilelî sahada mali münasebetlerin yeniden kurulmasının temini gibi son derece mühim teknik meseleler karşısında bırakılmaktadır. Diğer taraftan, mali tedbirler, Devletin harb zamanında iktisadi bünyeye müdahalesi için en müessir vasıtaadır. İşte, harbin doğurduğu finansman meselesinin hal tarzları, mali siyasetin tatbik şeklini tâyin usulleri artık başlı başına bir tetkik mevzuu olacak kadar tekâmül etmiş bulunmaktadır.

Harb finansmanının başlıca hususiyeti muazzam meblâğlarla uğraşması keyfietidir. 1914 büyük harbinin beş senesi, profesör Jéze'in yaptığı bir hesaba göre Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerine 560 milyar franga mal olmuştur. Bunun, yalnız Fransa'nın hissesine düşen miktarı 180 milyar franktır [1]. O zamanki Fransa'da senelik vassati harb masrafları millî iradın yüzde sekseniği yutacak kadar yükselmiştir. Bununla beraber, bugünkü harbin güdümü için harcanan miktarlar yanında geçen büyük harbin sarfiyatı ehemmiyetsiz kalmaktadır. Meselâ ilk baştan başa harb içinde geçen 1940 senesinde Almanya muhasamata 60 milyar mark sarf etmiştir. Bu miktar 1941 senesinde 89 milyar marka yükselmiştir. Alman Devletin'in 1941 senesindeki umumi masraflarının yekûnu ise 100 milyar markı bulmaktadır. Aynı sene zarfında hususi istihlâkin yekûnu 70 ilâ 75 milyar marktır.

Almanya'da millî irada gelince, Alman Maliye Nazırı Schwerin von Krosigk'in ifadesine göre bu miktar 1940 senesi için 90 ilâ 95 milyar mark, 1941 senesi için de 110 ilâ 115 milyar mark arasında hesap edilmektedir. Demek oluyor ki 1941 senesi sonunda Almanya, yalnız harb uğrunda, 140 milyar mark harcamıştır. Bu miktara, Alman Devlet Reisi Hitler'in, nasyonâl sosyalizmin iktidar mevkiine geçmesinden beri silâhlanmak uğruna sarf edildiğini bildirdiği 90 milyar mark dâhil bulunmamaktadır. [2] Asıl en mühim cihet 1941 senesinde 115 milyar marklık bir iradî umumiye mukabil hususi ve umumi masrafların yekûnunun 175 milyar mark tutmasıdır.

İngiltere'nin harb masraflarının azameti de Almanya'ninkinden hiç aşağı kalmamaktadır. 1942 bütçesinin Avam Kamarasına taktimi münasebetiyle nisan 1942 de neşredilen Beyaz Kitaba göre 1941—1942 mali senesinde umumi masrafların yekûnu 5,1 milyar sterlidir. Hususi istihlâk masraflarının yekûnu ise 4,55 milyar tahmin edilmektedir. İngiltere'nin en son hesaplara göre millî iradî 5 milyar sterlidir.

[1] Laufenburger, Précis d'économie et de législation financière, Paris, 1942 sahife: 45.

[2] Laufenburger, L'économie allemande à l'épreuve de la guerre, Paris, 1940, sahife: 214.

Görülüyor ki gerek Almanya da ve gerek İngilterede hususi ve umumi masrafların yekûnu millî iradı aşmaktadır. Bu açığı kapatmak için her iki memlekette de birbirine benzeyen çarelere baş vurulduğunu ileride göreceğiz. Fakat şurasını hemen kaydetmek icabederki, bütün muharip devletlerin ülkelerinde top yekûn harbin icaplarını karşılamak için iktisadi bünyenin müsaadesi nispetinde dâhilî ve haricî bütün malî kaynaklar en son haddine kadar serferber edilmiş bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerine gelince: 1942—1943 bütçesinin tasdikı için Kongre'ye takdiminde Reis Roosevelt'in yalnız harb masraflarının millî iradın yüzde ellisine takabül edeceğini beyan etmiş bulunmasına göre umumi ve hususi masraflar yekûnu, harbe daha geç girmiş olan bu memlekette de millî irada nispetle Avrupa'daki muharip devletlerinkinden hiç de aşağı kalmıyor demektir.

Modern harblerin güdümünün böyle muazzam servetlere ihtiyaç göstermesi harb maliyesinde birtakım kaidelerin belirmesi neticesini doğurmuştur. [3]

1 — *Umumi masrafların harb dolayısıyla fevkalâde artması yüzünden umumi masrafların ve hususi istihlak için sarf edilen miktarın yekûnu, millî iratla karşılanamayacak dereceyi bulmaktadır. Bu itibarla, nispeti az dahi olsa, sermayeden sarf etmek, muharip devletler için, ekseriyetle müracaat edilen bir usul haline gelmiştir.*

Bu keyfiyet, dâhilî sahada, sınavi tehzizatı yenileştirmek uğrunda yapılması gereken siparişlerden, bakım hattâ tamir için sarf olunması icabeden meblâğların sarfından vazgeçmek veya mevcut stokları elden çıkarmak şeklinde tecelli etmektedir.

Yapılan hesaplara göre, meselâ Almanya'da, her harb senesi, yenileştirme için harcanması lâzım gelen meblâğa 5 milyar mark ilâvesini icabettirmektedir. Fakat bir dereceden sonra yıpranma payının hendesi bir tenasübe tâbi olacağı göz önünde tutulursa bu sabit miktarın pek fevkinde rakamlar elde edilir.

Haricî sahada ise, haricî istikrazlarla birlikte ecnebi memleketlerdeki alacaklı hesapların tesviyesi muharip devletlere acil ve esaslı bir yardım teşkil etmiştir.

Bu cümleden olmak üzere Almanya, Yukarı - Adige'de ve Baltık devletlerinde mütemekkin vatandaşlarını dahile çağırılmış ve gerek bun-

[3] Banque des Réglements Internationaux'nun 1941-1942 senesine ait 12 no.lu raporu, sahife: 10.

ların emlak ve emvalini gerekse ecnebi teşebbüslerdeki Alman hisselerini nakte tahvil ederek döviz kıtlığına çare aramıştır.

Keza İngiltere, Amerika'dan durmadan satın aldığı muazzam miktarda malzemenin bedelini tesviye edebilmek için Amerikan piyasasındaki hemen bütün alacaklı hesaplarını tesviye ederek mühim yekûnlar elde etmiştir. Bu işte o kadar ileri gidilmiştir ki 1941 senesi bîdayetinde Amerika'da «Kiralama ve ödünç verme kanunu» kabul edilmemiş olsa idi, Büyük Britanya Maliye Nezareti dolar temin edebilmek için müşkül vaziyette kalacaktı.

2 — Top yekûn harbin icabettirdiği müthiş masrafları devletin yalnız normal gelirleriyle karşılamanın imkânsızlığı katî olarak anlaşılması bulunmakla beraber normal gelirlerden de âzami istifade cihetine gidilmiştir.

Bu harbin finansmanında calibi dikkat olan cihet harb masraflarının mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının vergi nispetlerinin fazlalaştırılması veya muafiyetlerin kaldırılması veyahut yeni vergiler ihdası suretiyle normal gelirlerle karşılanması hususunda sarf edilen gayrettir. Meselâ 1914—1918 harbinde İngiltere, masarifi umumiyesinin ancak % 20 sini vergilerle karşılayabiliyordu. Almanya için bu nispet sadece % 13 [4] Fransa için ise % 16 idi.

Halbuki, devam etmekte olan harbin masraflarının karşılığında vergiye daha fazla yer vermek için bütün memleketlerde ciddî gayretler sarf edilmiştir. Almanya'da Maliye Nezareti Müsteşarı N. Reinhardt'ın ifadesine göre, harb masrafları, % 50 nispetinde vergilerden elde edilen hasılatlardır. İngiltere'de birinci harb senesi bütçesinin varidat kısmında umumi gelirlere nazaran vergiden elde edilen varidatın nispeti % 36. ikinci harb senesi bütçesinde ise % 32,7 dir. [5]

Filhakika muharip devletler, vergi nispetlerini artırmakta bu sefer çok daha cürekâr davranmışlardır. Çaresizlik karşısında vergilerin artmasının halkın kuvvei mâneviyesi üzerindeki menfi tesirleri ve ileride tetkik edeceğimiz diğer birtakım mahzurlar devletlerin bu husustaki siyasetlerine mâni teşkil edememişlerdir. İngiltere'de irat vergisinin (Income tax) ve fevkalâde kazanç vergisinin (excess profit tax) nispetleri çok fazlalaştırılmış ve bu iki verginin hasılatı bütçenin gelir kaynaklarının temelini teşkil etmiştir.

[4] Laufenburger'e göre % 6: Lég. finan. sahife: 50.

[5] Laufenburger, Lég. finan. sahiye: 52.

Esasen vergi nispetlerinin bu derece artırılmasının başka mühim sebepleri de vardır: umumi fedakârlık devrinde birtakım hususi şahısların harb gayreti dolayısıyla zenginleşmelerine mâni olmak ve piyasada vücut bulan tehlikeli bir iştirâ kuvvetini massetmek te bu cümledendir. Bu itibarla gerek Almanya'da ve gerek İngiltere'de vasıtalı vergilere de birçok defa ve ehemmiyetli zamlar yapılmıştır.

3 — *Harb masraflarının bütçenin normal gelirleriyle karşılanamayan kısmı o derece fazlalaşmıştır ki ihtiyari tasarruflara müracaat kifayet etmemiş ve mecburi tasarruf sistemleri tesis etmek zarureti hasıl olmuştur.*

Meselâ İngiltere'de 1935 senesinde ihtiyari tasarrufların yekûnu 220 milyon sterlin olarak tahmin edilmişti. Halbuki yalnız 1941 senesinde dahilî istikrazla temin edilmesi icabeden meblâğ 1.520 milyon sterline yükseliyordu. Vakıa halkın vatanperverliğine hitabedilerek tasarruf etmeleri için yapılan telkinler faide vermiş ise de bu, muharip devletleri ve bu meyanda İngiltere hükümetini İngiltere bankasına ve diğer hususi bankalara kredi için müracaat etmekten menedememiştir. Bu usul bittâbi tedavüldeki para hacmini fazlalaştırmıştır. İşte, gerek artan bu iştirâ kuvvetinin arzı mahdud olan mal ve iş piyasasında talebi fazlalaştırmaması için, ve gerek mütemadiyen paraya mühtaç olan devlete yeni istikraz menabii temin etmek gayesiyle birtakım mecburi tasarruf sistemleri tesis olunmuştur.

İngiltere'de vergiden muaf olan asgari kazanç haddi bir miktar daha kısılarak bu farktan tahsil olunan vergi mükellefin posta tasarruf sandıklarındaki hesabına geçirilmektedir. Harb bitince biriken para mükellefin emrine terk olunacaktır. 1941—1942 malî senesinde bu suretle bütün İngiltere'de toplanan meblâğ 60 milyon sterlini bulmuştur. Bundan başka (nispeti % 100 e çıkarılan) fevkalâde kazanç vergisinde tahsil olunan miktarın % 20 si de harb sonunda tamir ve yenilemede kullanılmak üzere mükellefe iade edilecektir. Bu % 20 lerden elde edilen miktar 1940—41 senesinde 50 milyon sterline baliğ olmakta idi.

Almanya'da, harbin bîdayetinden beri, hiçbir şekilde mecburi tasarruf cihetine gidilmemekle beraber 1941 senesinde yeni iki plâsman şekli kabul edilmiştir. Bunlar yarı mecburi mahiyettedir. Yani devlet, birtakım vergi muafiyetleriyle bu iki tip mevduatı teşvik etmekte ve biriken para harbtan evvel geri alınamamaktadır.

Bunlardan birincisi küçük tasarruf erbabına mahsusudur. Biriken para tasarruf sandıklarına yatırılmaktadır. Diğeri büyük sınaî teşebbüs-

lerin tamir ve yenilemez masraflarının âtiye talik edilmesinden elde edilen mebaliğ içindir. 1942 martının nihayetine kadar birinci tip tasarruftan 250 milyon mark ve ikinci tipin birinci tranşından da 700 milyon mark hâsıl olmuştur. Bu yekûnların ehemmiyeti inkâr edilememekle beraber bugün Alman Devletinin bir aylık vasati sarfiyatının 8 milyar mark olduğu [6] nazarı itibara alınırsa devlete gelir temin etmek hususunda alınan bütün bu tedbirlerin kifayetsizliği anlaşılır.

Yine hususi istihlâki kısmak için tayınlama usulüne de müracaat edilmiştir ki bu da bir nevi mecburi tasarruf telâkki olunabilir.

Bu suretle umumi hatlarını tesbite çalıştığımız harb maliyesini şimdi daha yakından tetkik edebiliriz.

II

HARBİN DAHİLİ FİNANSMANI

A — HARB FİNANSMANINDA VERGİ

Sulh zamanında devletin gelirlerinin temeli vergidir. Malî siyasetleri sağlam olan memleketlerde âmme masraflarının en mühim kısmı vergilerden elde edilen varidatla karşılanır. Harb halinde ise vergi cibayeti birçok müşkülât arz eder: [7]

1 — Malî teşkilâtın faaliyeti, memurların bir kısmının cepheye gitmesi yüzünden, aksayabilirse de mütekaatlerin tekrar iş başına çağırılması ve bazı, vazifesi pek mühim olan memurların askerliklerinin tecil edilmesi suretiyle, bunun önüne geçmek mümkündür.

2 — Seferberliğin ilâniyle mükellefler'in büyük bir ekseriyetinin vaziyetleri vergi bakımından tamamen değişir. O güne kadar müstahsil olanlar, seferberliğin ilânını mütaakıp işlerini terk edip asker olmuş, ve binaenaleyh, müstehlik vaziyetine düşmüşlerdir.

3 — Birçok hususi teşebbüsler, işçi veya iptidai madde yokluğundan veya alet ve makinelerine ciheti askeriye tarafından el konulduğu için veyahut da en son bir kararla Almanya'da yapıldığı gibi faaliyetlerini tatil etmek emrini aldıklarından kapılarını kaparlar ve bu suretle mükelleflerin adedi azalır.

[6] Rapport de la Banque des Réglements internationaux: sahife 14.

[7] A. Piatier: L'économie de guerre, Paris, 1939, sahife: 203.

4 — Memleketin bir kısmı düşman işgali altına girebilir. Bu takdirde o kısımdaki mükelleflerden vergi cibayeti imkâzsızlaşır.

5 — Harb sahasındaki iktisadi faaliyetlerin tatili keyfiyetinin de malî aksülamelleri nazarı itibara alınmalıdır.

6 — İktisadi harb neticesinde, yani, düşman tarafından sınai mıntakaların sistematik bir şekilde bombalanarak tahrip edilmesi yüzünden mükelleflerin sermayeleri, işletmeleri hattâ kendileri mahvolabilir. Bu takdirde sulh zamanında yapılmış olan vergi istatistikleri, tahakkukat, vergi kayıt defterleri ve mükelleflerin verdikleri beyannamelerin hiçbir ehemmiyeti ve hükmü kalmaz. Diğer taraftan, teşebbüsü mahvolan mükellef te vergi borcunu haklı olarak ödiyemez.

7 — Harb halinde vergi nispetlerini artırmanın da birtakım mahzurları hatıra gelebilir. Meselâ ziraat, çiftçilerin asker olmaları yüzünden son derece müşkül şerait altında ve bilfarz kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu vaziyet karşısında bu gibilerin vergilerini fazlaştırmak doğru olmaz.

Devlet, menkul kıymetlerinden alınan vergiyi artırmakta da tasarruf erbabının, sermayelerini devlet tahvillerine yatırmalarını teşvik için tereddüdeder.

Harb zamanında intikal vergisinin artırılmasından bahsetmek cephede ölenlerin adedi üzerinde devletin spekülasyon yaptığı mânasına gelebilir ki bunun vatandaşlar üzerinde tesiri her halde pek iyi omaz.

Hariçten gelecek her türlü mallara son derece ihtiyaç görülen harb halinde gümrük resimlerini yükseltmek te mahzurludur.

İstihlâk vergilerine gelince, bunların artırılmalarına doktrin bakımından yapılabilecek itirazlardan kat'an nazar bu hususta tamamen pratik cepheden bazı ihtirazlar dermeyan olunabilir: bir taraftan tayınlama siyaseti diğer taraftan, istihlâki serbest olan maddelerin de, müstehtliklerin çoğunluğunun serbest piyasadan çekilmiş bulunmaları yüzünden, eskisi kadar fazla satılmamaları, istihlâk vergilerinin matrahlarını daraltır.

Sayıdığımız bütün bu müşkülât ve mahzurlara rağmen, harb halinde vergiye geniş surette müracat edildiğini bir vakta olarak kabul etmek lâzımdır.

Bilhassa, devam eden harbte, yukarda da işaret ettiğimiz veçhile bir gayret eseri olarak yapılan masrafların yarısının vergi ile karşılanmasına muvaffak olunmuştur.

Harb finansmanında vergiye müracaat hususunda, belli başlı, iki nazariye vardır:

Asgari had nazariyesi (Théorie du minimum) [8]

Bu nazariyeye göre, harb zamanında vergi ile, en az, devletin normal masrafları ve harb esnasında yapılan istikrazların faizleri ve itfası karşılanmalıdır.

Devletin, harb zamanında dahi, normal masraflarının vergi ile karşılanması bütçe muvazenesi prensipine istinadeder. Sulh zamanında olduğu gibi harb halinde de normal masrafları normal gelirlerle karşılamaya hiçbir mâni yoktur. Yapılan istikrazların faizlerinin ödenmesi ve itfası için yeni istikrazlar akti cihetine gidilmesi hiç şüphe yok ki Devleti kaçınlması imkânsız bir malî felâkete sürükler.

Azami had nazariyesi (Théorie des maxima)

Birçok müelliflerin fikrinde harb patlar patlamaz ve bilhassa harbin devamı müddetince vergi nispetlerini artırmak veya yeni vergiler koymak bütün müşkülâta rağmen en doğru yoldur. Bunun iki sebebi vardır: Psikolojik sebep, iktisadi sebep.

Psikolojik sebep: Harbin bidayetinde memleketin bütün gençliği silâh altına çağırılıp cepheye sevk edildiği bir zamanda fedakârlık fikri âzami haddini bulur. İşte bu haleti ruhiyeden istifade edilerek yapılan zamlar veya konulan yeni vergiler çok verimli olurlar. Muhasamatın uzaması nispetinde üzgünlük, mâneviyat bozukluğu ve hattâ bazan harbin neticesinin aleyhte olabileceğinden endişe artar. Bu itibarla bilâhara vaz'edilen vergiler evvelkiler kadar verimli olmazlar. Bilhassa, harbin tevli-dettiği zaruretlere dolayısıyla, yeni vergi ihtası için sulh yapılmasını beklememek lâzımdır. Zira, galip memlekette harbin bütün masraflarının mağlûba yükletilebileceği yanlış kanaati hâkimdir. Mağlûp memlekette ise bütün felâketlerin üzerine bir de yeni vergi koymak, en hafif tâbiriyle, mevsimsiz olur.

Iktisadi sebep: Harb halinde vergi yalnız malî bir mahiyet arz etmez. Vergilerin arttırılmasından iktisadi neticeler de beklenir:

Vergi, fiat yükselmelerine karşı bir vasıta olarak kullanılır: Harb esnasında, bilhassa cephe gerisi için yapılan istihsalin azalması ve devletin muazzam sarfiyatı Inflation'u kaçınılması imkânsız bir vaziyet haline

[8] Laufenburger, Précis d'économie et de législation financière Paris, 1942, cilt: 2, sahife: 46.

sokar. İşte piyasada bu fazla işira kuvvetlerinin bulunmasının neticesi olarak fiatler yükselir. Bunun önüne, ağır vergiler koyarak geçmek bugün hemen her memlekette tatbik edilen bir usul olmuştur. Filhakika, fazla kazançlardan ve istihlâkten alınacak vergiler (bu sonuncuların müstehtlike inikâsına mâni olunduğu takdirde) fiatlerin aşırı yükselmesine bir dereceye kadar mâni olabilir. Ancak, bunun müessir bir tedbir olabilmesi için memlekette istenilen malî fedakârlığın ağır olması icabeder. [9]

Hulâsa, harb masraflarının sadece vergi ile karşılanması, muazzam meblâğlara ihtiyaç gösteren bugünkü harblerde imkânsızdır. Devlet, geniş mikyasta istikraz usulüne müracaat etmek mecburiyetindedir. Diğer taraftan harb halinde vergiye müracaat birtakım müşkülât arz etmektedir. Bununla beraber, vergi, bugünkü harb finansmanında geçen büyük harbe nazaran daha mühim bir yer tutmaktadır. Hattâ bazı müelliflere göre harb halinde vergiye müracaat yukarıda izah ettiğimiz malî ve iktisadi sebeplerden dolayı elzemdir. Fakat, muhakkak olan şudur ki harb finansmanında belli başlı rolü istikrazlar oynar.

B. — HARB FINANSMANINDA İSTİKRAZ

1914—1918 harbinde, İngiltere müstesna, bütün memleketlerde harb masraflarının hemen hepsi istikrazlarla karşılanmıştır. Bu harbde ise, masrafların yarısı veya dörtte üçü yine istikrazlarla kapatılmaktadır. Demek oluyor ki harb halinde (dahilî veya haricî) istikraz devletler için esaslı bir gelir kaynağı teşkil etmektedir.

Bu usulün nazari bakımdan müdafaası umumiyetle devlet maliyesinde istikraza müracaat hakkında serdolan fikirlerden istidlâl edilebilir: [10]

1) Harb için yapılan masraflar fevkalâde masraflardan maduttur. Binaenaleyh, bu masrafların karşılığını da fevkalâde bir gelir kaynağı olan istikrazların teşkil etmesi tabiidir.

2) Memleketin sınırlarının ve istiklâlinin müdafaasından, yalnız bugünkü nesil değil, gelecek nesiller de istifade edecektir. Bugünkü nesil bu uğurda hem canını hem malını ortaya koymuştur. Gelecek nesille-

[9] Hangi sınıf halkın iradı öbür sınıflarınkine nispetle daha fazla artıyor ise verginin merkezi sıklığını de o sınıfa tevcih etmek icabeder. B. des Réglements Inter. Rapor, sahife: 16.

[10] Laufenburger, Précis, sahife: 49.

rin hiç değilse mal fedakârlığına ortak olmaları en basit bir adalet kaidesidir. [11]

3) Sermayelerin hususi teşebbüslere yatırılmayıp devlet kredisine tahsis olunmasını temin umumiyetle ancak bir faiz vaadiyle mümkündür. Yani fazla para ancak istikraz yolu ile temin edilebilir.

4) Bir de harb uğrunda yapılan siparişlerin çokluğundan doğan fazla kârları piyasadan kül halinde tekrar devlet kasalarına çekmek için istikraz en emin vasıttır.

Bütün bu sebeplerden başka muharip devletleri harb başlar başlamaz ve devam ettiği müddetçe istikraz yoluna sevk eden vakia, muazzam harb masraflarının normal gelirlerle karşılanmasının imkânsızlığıdır. Meselâ Fransa'ya 1914—1919 harbi 181 milyar faraka mal olmuştur. Yani vasati olarak senede 30 milyar frank. Halbuki aynı devirde Fransa'da millî irad 36 milyar frank kadar tahmin edilmekte idi. [12]. Bu harbde mütarekeye kadar (yani haziran 1940 a kadar) Fransa'nın harb için sarfiyatı 255 milyar franktır. Halbuki 1939 senesi için millî gelir 300 milyar frank olarak hesaplanmakta idi.

Almanya'da ve İngiltere'de, daha harbin ilk senesinde, harb masrafları millî gelirin %170 ilâ % 80 nini yutacak bir mahiyet arz etmiştir.

Bir memleketin millî iradının harb masraflarından başka devletin harb dışında masraflarını ve hususi istihlâki de temin edeceği düşünülürse harb masraflarının bu muazzam nispeti karşısında fevkalâde bir gelir kaynağı olan istikraza müracaatın zaruri olduğu kolayca anlaşılır.

Diğer taraftan, meselâ seferberlik halinde olduğu gibi, harb zamanında devlet maliyesinde birdenbire büyük bir meblâğa ihtiyaç görülebilir. İşte bu takdirde de istikraz cihetine gitmek bir zaruret haline gelir.

1939 senesinde patlayan harbin ilk iki senesinin masraflarının karşılığını İngiltere'de % 64, Almanya'da % 50, Fransa'da ise % 76 nispetinde istikraz teşkil etmiştir.

Faiz nispeti meselesine gelince:

Harb zamanında, devlet, para piyasasının yegâne değilse bile, başlıca müşterisidir. Sermayelerin memleket dışına çıkması kambiyo kontrolü ile menedildiğine ve dâhildeki plasmanlara takyidat konulduğuna göre dev-

[11] Hasan Saka, maliye ders notları, Ankara 1936, sahife: 473 ilâ 478.

[12] Laufenburger, Précis.

let bu piyasada fiili bir inhisar teşkil etmiş sayılır. Bu suretle, Merkez Bankasının da delâletiyle, kendi borçlarının faiz nispetini arzu ettiği seviyede muhafaza edebilir. Umumi borçların misli görülmedik meblâğları bulunduğu böyle bir devirde bu paranın ucuz temin edilmesinde her devletin menfaati olduğu tabiidir. Bu itibarla, meselâ Almanya'da devlet istikrazlarının faizi % 3 ten azdır. İngilterede ve Birleşik Amerika Devletlerinde ise faiz ancak %2 yi bulmaktadır.

Faiz nispetinin bu derece aşağı olmasının bütçe bakımından faydası açık olmakla beraber, şahısların tasarruf hususundaki şevklerini kırmak ve hususi bankaların faizden temin ettikleri gelirleri çok azaltmak gibi mahzurları görülmüş olduğundan, son zamanlarda, birkaç memleketlerde, küçük tasarruf erbabının devlet tahvilâtına yatırdığı meblâğların faiz nispetinin artırılması ve bunlara bazı vergi muafiyetleri tatbik hususunda yeni bir cereyan baş göstermiş bulunuyor.

C. — HARB FİNANSMANINDA KAPALI DEVRE (CIRCUIT FERMÉ)

Harb maliyesini şimdiye kadar statik bakımdan tetkik ettik. Vasıl olduğumuz netice, zamanımızdaki harblerin devletlere azim servetlere mal olduğu ve bu parayı bulabilmek için hükümetlerin büyük mikyasta vergiye müracaat etmekle beraber başlıca gelir membalarını istikrazların teşkil eylediği merkezindedir. Devlet, bu iki kaynaktan edindiği varidatı harb uğrunda sarf eder. Yani, bu paralarla silâh altındaki efradın beslenmesi, bir taraftan öbür tarafa nakli, gittikçe makineleşen kara, deniz ve hava kuvvetlerinin tehzizat ve cephane bakımında ikmal ve ilâ... temin olunur. Harb halinde istihlâk mallarının büyük müşterisi devlettir. Hemen bütün fabrikalar onun için işler. Demek ki harb zamanında devlet, mütemadiyen avuç dolusu para sarf eden bir müstehliktir. Devletin bu suretle sarf ettiği paralar hususi teşebbüs sahiplerinin ve o teşebbüslerde çalışanların iratlarını artırır. Bu fazla iştirâ kuvveti, harb için olandan gayri istihsalin kısılmış bulunması, stokların tükenmesi yüzünden mal darlığına mâruz olan piyasada bir inflation ve binnetice fiatlerin yükselmesini tevlideder. Eğer bu halin önüne geçilmez ve bu iştirâ kuvvetinin tesiri şu veya bu suretle ortadan kaldırılmazsa fiat tereffüünden ilk müteessir olacak yine devlettir. Fiatlerin yükselmesi devletin masraflarını artırır. Masrafların artması müstahsillerin kazançlarını daha çoğaltır, inflation büyür, fiatlar büsbütün fırlar ve bu fasit dairenin sonunda korkunç bir iktisadi felâket vardır.

İşte bu halin önüne geçmek ancak (kapalı devre) siyasetini takibetmekle mümkündür. (Kapalı devre) siyaseti demek, devletin sarfiyat neticesinde hususi (hakiki veya hükmi) şahıslarda toplanan fazla iştirak kuvvetini bir taraftan vergilere yapılacak zamlar ve yeni istikrazlarla mümkün merteye emmek, diğer taraftan da arz üzerine tahditler koyarak yani tayinlama (Rationnement) usulünü kullanarak, o iştirak kuvvetinin geri kalan kısmının, piyasadaki lüzumundan fazla mal çekerek, 'fiatlara tesir etmesine mâni olmak demektir.

(Kapalı devre) usulü yeni değildir. Bundan yirmi sene evvel Fransa'da (Journal des Débats) gazetesi malî muharriri (Maroni) tarafından ortaya atılmıştır. [13] Bu barbin bidayetinde de Fransa'da Bay (P. Reynaud) mebusan meclisinde iradettiği 13 kânunuevvel 1939 tarihli nutkunda (kapalı devre) usulünü uzun uzadıya izah etmişti.

(Kapalı devre) usulünün tetkikiyle harb finansmanını dinamik bakımdan mütalâa etmiş olacağız.

1) Harb finansmanında enflasyon (Inflation):

Inflation, tediye vasıtalarının ihtiyaçtan fazla tedavül mevkiine çıkarılmasıdır. Harb zamanında devletin süratle ve mühim miktarda paraya ihtiyacı olduğunu gördük. Bu parayı en çabuk ve en kolay temin etmek, ya Merkez Bankasının kredisine müracaatla (meselâ Fransa'da olduğu gibi) veya hazine bonoları çıkarmakla (Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de, olduğu gibi) mümkündür. Bu suretle devlet, çabuk ve kolay bir tarzda tediye vasıtası temin eder, ve işini görür. Fakat hususi eşhâsa intikal eden bu tediye vasıtaları onların iştirak kabiliyetlerini artırarak piyasada daralmış bir arza mukabil talebi genişletmek ve bu suretle iktisadi muvazaneyi bozmak temayülünü gösterirler. Eğer bu tediye vasıtalarının piyasaya tesir etmelerine mâni olunmazsa yeni teessüs edecek muvazenede, istihsal artmadığına göre, fiatlar daha yüksek bir seviyede takarrur eder.

Bundan başka harb zamanında bir de tersine enflasyon (Inflation à rebours) denilen hâdise vardır: [14]

Memleketin istihsalinin pek mühim bir kısmı harbe tahsis edilmesine göre istihsalin bu kısmı hususi istihlâk sahası dışında kalıyor demektir. Halbuki, ona mukabil elde edilen ve onu temsil eden kazançlar, kâr, yevmiye, temettü şeklinde iktisadi devreye (circuit économique) nü-

[13] Alfred Pose, La monnaie et ses institutions, Paris, 1942, cilt 2, sahife: 804.

[14] Akbay. L'Etat et les prix en France en temps de paix et en temps de guerre, Paris, 1940 S. 101 - 102.

fuz etmektedir. Bu suretle yeni mevkiî tedavüle çıkarılan tediye vasıtalarının tevliedettiği inflation'dan başka bir de istihsalin mühim bir kısmının hususi istihlâk sahası haricinde kalmasından mütevellit tersine bir enflasyon mevcuttur. Her iki inflation da fiatlerin yükselmesini tevlieder.

Piyasada bu suretle beliren fazla iştirâ vasıtalarının fiatlerin üzerine tesir etmelerine mâni olmak için evvelâ onları hareketsiz bir hale getirmek, diğer bir tâbir ile dondurmak, sonra da vergi veya istikraz suretiyle hususi piyasadan çekmek ve bu suretle bir taraftan dahili iktisadi muvazeneyi korumak ve diğer taraftan da devlete oldukça mühim bir kredi membar temin etmek mümkündür.

2) İştirâ vasıtalarının dondurulması:

a) *Tayınlama usulü (Rationnement)* — İştirâ vasıtalarının dondurulması çarelerinin başında gelir. Tayınlama usulü, istihsal miktarı da göz önünde tutularak piyasadaki malların alınmasını ihtiyaca göre tesbit etmek demektir.

Tayınlamanın başlıca üç gayesi vardır: [15]

— Gıda maddelerini ve diğer zaruri malları servete göre değil ihtiyaca göre âdilâne bir tarzda vatandaşlara tevzi etmek.

— Talebi azaltarak fiatların yükselmesinin önünü almak.

— Hususi şahısların masraflarını kısararak tasarruflarını fazlalaştırmak.

Demek oluyor ki tayınlama bir nevi mecburi tasarruftur. Filhakika para sarf edebilmek için yalnız o paraya sahip olmak kâfi değildir. Piyasadan bir mal satın alabilmek için bedeli olan miktar ile birlikte o malı elde etmeye hak veren vesikayı da ibraz icabetmektedir. Bu suretle tasarruf, sarf etmenin imkânsızlığından doğuyor demektir. Tayınlama usulü, bazı memleketlerde (Almanya gibi) her sahada katî olarak tatbik edilmektedir. Diğer bazı memleketlerde ise (meselâ İngiltere'de) serbest arza tâbi olan bir kısım var ise de bu «serbest kısım» a fahiş vasıtalı vergilere tahmil edilmiş bulunmaktadır. İngiltere'de, 1942—1943 bütçesiyle satış serbest olan bira, şarap ve sair müskirat ve tütün üzerinden alınan vergilerle tiyatro, sinema ve diğer eğlence yerlerinden alınan vergiler mühim miktarda fazlalaştırılmıştır. Yine aynı memlekette lüks eşyanın satışından alınan vergi nisbeti $\% 66 \frac{2}{3}$ e çıkarılmıştır.

[15] Banque des Réglements Internationaux, rapor, sahife: 23.

Amerika Birleşik devletlerinde de bu usule müracaata gecikilmemiştir. Bu memlekette ilk tayınlama tedbirlerine hedef olan mallar, imallerinde kullanılan iptidai maddeler harb sanayiine tahsis edilmiş bulunan otomobil, radyo, buz dolabı ilâ. gibi çabuk yenilenmeye ihtiyaç göstermeyen şeylerdir.

Almanya'ya gelince, bu memlekette tayınlama usulüne harbten çok evvel müracaat edilmiş ve harb esnasında da gayet sıkı bir surette tatbikına devam edilegelmiştir.

Tasarruf fikri son derece inkişaf etmiş olan Fransa'da bile, vatandaşları mecburi tasarrufa sevk için tayınlama usulüne baş vurulmuştur. Ancak şurasını hemen kaydetmek icabeder ki bir işgal ordusu beslemek mecburiyetinde olan bu memlekette zaruri ihtiyaç maddelerinin âdilâne tevzii fikri bu usulün tetkikinde daha büyük bir yer tutmaktadır.

Bu tedbir, elde edilen fazla iradın istihlâk maddelerine sarfını son derece müşkülleştirmektedir.

Tayınlama usulünden tatbikatta alınan neticelere gelince:

İngiltere'de 1942—1943 bütçesiyle birlikte neşrolunan «Beyaz kitap» a göre 1938 senesine nispetle 1941 senesinde umumi istihlâk % 15 ilâ % 20 azalmıştır.

Almanya'ya gelince: umumi istihlâk için 1938 senesiyle 1941 senesinde hemen hemen aynı miktar sarf edilmiştir. Yalnız şurasını unutmamak icabeder ki 1938 senesinde Almanya'nın nüfusu 75,4 milyondur. Halbuki 1941 de 92,7 milyon olmuştur. Yine 1938 ile 1941 arasında hayat pahalılığı % 6,7 nispetindedir. Ve nihayet bu iki tarih arasında emtianın kalitesi de ister istemez düşmüştür.

Tayınlama usulünün bir asgari haddi vardır. Bu asgari had aşıldığı takdirde memleketin umumi sıhhati, hattâ havatiyeti tehlikeye girer. Bu asgari had aşılmadan dahi tayınlama usulünde fazla ileri gidildiği takdirde işçilerin çalışma kabiliyeti azalır ve binnetice istihsal bundan müteessir olur.

Tayınlama usulünde vesikaya tâbi malların fiyatlarının tesbiti son derece nazik bir noktadır. Çünkü hem perakende satış fiyatları o malların tahsis edildiği müstehlikin kesesine elverişli olmalıdır, hem de toptan satış fiyatları müstahsilin şevkini kıracak kadar aşağı düşürülmemelidir. Bu vadede devlet, satış fiyatlarının yükselmesine mâni olmak için müstahsillere prim vermek siyasetini güdebilirse de bunun bittâbi bir hududu vardır.

Tayınlama usulünün, memnuniyet verici bir şekilde tatbik edilebilmesi için en mühim şart müstehlikin elindeki vesikasının müsaadesi nispetinde aradığı malı piyasadan temin edebilmesidir. Harb halindeki memleketlerde büyük şehirlerin halkını teşkil eden sanayi erbabının istihsal ettiği malların ekseriyeti hususi piyasa haricinde kaldığı için ziraatçiler kolay kolay mahsullerini mübadele edecek mamul mal bulamazlar. Bu da onları geçen büyük harbde olduğu gibi mahsullerini kendileri için saklamaya sevk eder. Bu itibarla gerek vesikaya tâbi ve gerek satışı serbest bırakılmış malların piyasada mevcudiyeti temin edilemez ise, her cihetten tehlikeli olan «Kara borsa» ların zuhurunun önüne geçmeye imkân yoktur. Bu kara borsaların önüne geçilememiş olan bazı memleketlerde iki türlü fiat mevzuubahistir. Biri hükümet tarafından tesbit edilen «resmî fiat», diğeri kara borsanın «gayri meşru fiatı». Kara borsanın fiatleri resmî fiatlere göre iki, üç misli, hattâ bazan da daha yüksektir. Bu fiat farkının sebebi yalnız, malların azlığı veya iştira vasıtalarının piyasada lüzumundan fazla bulunması değildir. Gayri meşru muamelenin tehlikeli bir iş olması da bu piyasanın fiatlerine, âdeta, sigorta primi gibi, bir miktar ilâvesine sebebiyet verir. Bu itibarla bazı kimselerin zannettikleri gibi, kara borsa fiatleri, arz ve talep serbest bırakıldığı takdirde teesüs edecek fiatler değildir, ve onlardan daha yüksektir.

b) *Fiat kontrolü.* - İştira vasıtalarının dondurulması siyasetinin yanı başında sıkı bir fiat kontrolü elzemdır. Bugün, devletlerin hemen hepsinde, az veya çok bu kontrol yapılmaktadır. Esasen, harb ekonomisinde devletin fiatlere müdahalesi artık münakaşa götürmez bir mecburiyet halini almıştır. [16]

Filhakika, fiatlerin nazım rolünü oynıyabilmeleri arz ve talebin ihtiyaca göre değişebilmeleriyle mümkündür. Arzın fazlaşması için istihsalin arzu edildiği kadar genişletilebilmesi, talebin azaltılması için de bunun asgari hayat seviyesinin icabettirdiğinden daha yüksek bulunması lâzımdır. Halbuki bu şerait harb ekonomisinde mevcut değildir. Hususi istihlâke tahsis edilen istihsal mahduttur, ve fazlaştırılmaz. Diğer taraftan, muazzam halk kitleleri için, talep, asgari hayat seviyesinin icabettirdiği miktarla tahdidedilmiştir. Böyle katılmış bir arz ve talep karşısında fiatlerin nazım rolünü oynıyabilmelerine imkân tasavvur edilemez. [17]

Piyasadaki fazla iştira kuvvetlerinin talebi zorlamak imkânını bulmaları ise fiatleri sabit gelirlerin erişemeyecekleri irtifalara çıkararak iktisadî muvazenenin büsbütün bozulmasına sebebiyet verir.

[16] Akbay, L'Eta: et les prix en France en temps de paix et en temps de guerre, Paris, 1940, sahife: 97.

[17] E. Wagemann, La stratégie économique, Paris, 1938, sahife: 137.

Binaenaleyh, harb ekonomisinin başlıca hedefi olan, mahdut istih-sali asgari ihtiyaca göre mütesaviyen tevzi edebilmek işini başarmak ve fazla tediye vastıalarının müdahalesini önlemek için, fiat kontrolü el-zemdir.

Bugünkü harbde, fiat kontrolü işini en iyi tatbik etmiş olan devlet Almanya'dır. Almanya'da, fiatlar harbin bidayetinden beri ancak % 6,7 artmıştır. Halbuki Amerika Birleşik Devletlerinde bu artış nispeti (+ 11) Japonya'da (+ 21), İngiltere'de (+ 28), Masaristan'da (+ 39), Bulgaristan'da (+ 60), Romanya'da (+ 145) dir. [18]

Almanya'nın, fiat istikrarındaki muvaffakiyetinin sebepleri şöyle tesbit edilebilir:

— Fiat kontrolü Almanya'da harbden evvel de mevcuttu.

— 1931 den 1939 a kadar yapılan kliring ve tediye anlaşmalarında markın kuru altın paritesine göre tesbit edilmiş olduğundan ve fiatlar de bu resmi kur üzerinden hesaplanmış olduğundan Almanya'da fiatlar esasen diğer memleketlere nispetle yüksekti. Bu sebepten, diğer Avrupa memleketlerinde fiatlerin yükselmesinin Almanya'ya pek tesiri olmamıştır.

Bütün bunlara rağmen, eğer Almanya'da yevmiyelerin ve kâr nispetlerinin sabit tutulması siyaseti şiddetle tatbik edilmemiş olsa idi fiatlerin yükselmelerine karşı açılan mücadelede bu derece muvaffak olunamazdı.

— Almanya, harbden evvel ithal ettiği bazı iptidai maddelerin memlekette istihsalini «ikame sanayi» sayesinde temin etmiştir ve bu ersatzların maliyet fiatine uyacak şekilde dabilî fiat seviyesini ayarlamıştır.

İngiltere'ye gelince, bu memleketteki fiat kontrolünün neticeleri hakkında bir fikir edinebilmek için 1914—1918 harbinin ilk senesiyle devam eden harbin ilk iki senesindeki fiat temevvücatını mukayese etmek gerektir.

İki harbin de ilk iki senesindeki toptan satış fiatlerindeki yükseliş nispeti hemen hemen aynı olmasına mukabil [19] yiyecek maddelerinin perakende fiatleri bu harbde sıkı kontrol ve devletin geniş mikyasta

[18] Banque des Réglement Internationaux, rapor sahife: 22.

[19] 1914-18 de + 58. 1939-41 de + 61.

müstahsillere yaptığı yardımlar sayesinde, çok daha aşağı bir seviyede tutulabilmiştir. [20] Bu siyaset, 1941 senesi nihayetine kadar İngiltere Devletine 125 milyon sterline mal olmuştur.

Yiyecek maddelerinin perakende fiyatlarının yükselmesine mâni olmak için bu fedakârlığın yapılmasına sebep amele yevmiyelerinin teref-füünü mümkün merteye önlemek ve bu suretle, maliyet ve satış fiyatlarının artmamasını temin etmektir. İngiltere'de amele yevmiyelerinin artırılması vakıa büsbütün menedilmiş değildir. Ancak bu hususta patronlarla amele mümessilleri arasındaki müzakerata, devlet mümessillerinin de iştirak etmesi şart koşulmuş ve meselâ işçi kaydetmek işini, devlet, doğrudan doğruya üzerine almıştır.

Birçok memleketlerde, amele yevmiyeleriyle hayat pahalılığı arasında muayyen bir nispetin muhafazası için muhtelif usullere baş vurulmuş olmakla beraber umumi cereyan yevmiyelerin, asgari hayat seviyesini remin edecek bir miktarda tesbit olunması merkezindedir. Bu da ancak bir taraftan tayınlama usulünün tatbiki ve diğer taraftan fiyatların kontrolü ile mümkün olabilmektedir.

C) *Paradan kaçma hâdisesi (Fuite devant la monnaie) ve buna karşı alınan tedbirler.* - Birçok memleketlerde fazla iştirak kuvvetlerinin menkul ve gayri menkul kıymetlere yatırılması gittikçe o derece büyüyen bir cereyan halini almış ve bu hâdiseye esham ve tahvilatın ve gayrimenkullerin fiyatlarını o kadar fırlatmıştır ki, devlet, vaziyete müdahale etmeye mecbur kalmıştır. Bu paradan kaçma hâdisesi, tediye vasıtalarıyla mal stokları arasındaki birincilerin lehine muvazene bozukluğu neticesinde paraya karşı olan itimadın sarsılmasıyla izah edilebilir.

Bu itimadın sarsılması son derece mühim ve mühlik bir hâdisedir. Çünkü paraya karşı olan itimadın ortadan kalkması demek, iş bölümü üzerine müesseses bugünkü medeni cemiyetleri birdenbire en iptidai cemiyetler seviyesine indirmek demektir. Zira, bu takdirde ne piyasada mal ve ne de el emeği bulmak mümkün olur. Köylü, kapalı iktisat sistemine avdet eder ve şehirlerin beslenmesi işi durur. [21] Bu itibarla paraya karşı olan itimadın devamını temin etmek lâzımdır. Bu ise ancak paranın kıymetini korumak ile mümkündür. Demek oluyor ki, para siyasetiyle fiyat siyaseti ancak birlikte yürütülebilir. Psikolojik bakımdan bugün, paraya karşı itimadın muhafaza ettirebilmek, geçen büyük harbe nispetle daha güç bir iştir.

[20] 1914-18 de + 61, 1939-41 de + 20.

[21] Alfred Pose, La monnaie et ses institutions, Paris 1942, cilt II sahife: 818.

Çünkü, hattâ 1919 senesinde, hiç değilse galip devletlerin paralarının eski kıymetlerini bulacaklarına dair ve 1914 ten evvelki uzun istikrar devresinin temin ettiği bir kanaat vardı. O zamanki insanlara, bu uzun istikrar devresi, inflation'un ne olduğunu ve ne gibi neticeler tevlihdettiğini unutturmuştu. Halbuki, bu harbe takaddüm eden devre, en fazla itimadedilenler de dâhil olduğu halde, bütün dünya paralarının kıymetlerini kaybettikleri buhranlı bir devre idi. Bu itibarla, bugün, bütün hükümetlerin başlıca kaygusu paralarının itibarını muhafazaya çalışmaktır.

Paradan kaçışa karşı alınan tedbirlere gelince, bunlara en ziyade Fransa'da tesadüf olunmaktadır. Ezcümle Fransa'da bugün gayrimenkul satışı, o gayrimenkulün bulunduğu vilâyetin müsadesiyle mümkün olmaktadır. Fiiliyatta ise, bu müsaade ancak toprağını genişletmek isteyen ziraatçilere verilmektedir. Borsada menkul kıymetlerin (vâdeli) satışı memnu ve borsa muamelâtı sıkı bir kontrole tâbidir. Bundan başka, eshamın nakte tahviline de bazı kayıtlar konulmuş ve borsa muamelâtı üzerinden alınan vergi % 1,10 dan % 5 e çıkarılmıştır. Menkul kıymetler piyasasının bu suretle tahditlere tâbi tutulması fazla gelirleri cezbeden bir sahanın daraltılması demektir.

Fransa'da devlet, böylelikle bir taraftan mevcut gelirlerin devlet eshamına yatırılması için tedbirler alırken diğer taraftan yeniden teşekkül edecek olan irada da takyidat vaz'ormektedir. Ezcümle temettü tevziatı tahdid edilmiştir. (Aynı tahdidat Almanya'da da vardır.) Âzami tevzi edilecek temettü haddi, eski şirketler için % 6, yeni şirketler için % 8 dir. Bu suretle hissedarların gelirleri, vakıa azalmaktadır. Fakat, buna mukabil şirketlerin ihtiyat akçelerinin miktarı yükselmektedir ki bu keyfiyet şirketleri yeni sermaye aramaktan müstağni bıraktığından para piyasasına munhasıran devlet eshamı arz edebilmek imkânı hâsıl olmaktadır.

3 — *İştirâ vasıtalarının piyasadan çekilmesi.*

Harb finansmanının tabii neticesi olan inflation un fiatler üzerine tesir etmesine mâni olmak için bu fazla iştirâ kuvvetinin nasıl dondurulduğunu gördük. Şimdi bu tedaviye vasıtalarının, devlet tarafından piyasadan çekilme şekillerini tetkik edeceğiz. Bunun iki yolu vardır: biri vergi, diğeri istikraz.

a) Vergi. — Vergi vasıtasıyla fazla iradı geri çekme usulünde gözetilecek cihet, hangi sınıf halkın iradı daha çok artıyorsa o sınıf halkın iradı üzerindeki vergi nispetini yükseltmenin lâzım geldiği keyfiyettir. Eğer artış, kâr ve temettü üzerinde ise, bu nevi kazançlardan alınan vergileri fazlalastırmak lâzımdır. Eğer kâr ve temettü sabit kalıp da amele yev-

miyelerinde tezayüt varsa, vergiye daha ziyade amele sınıfının kazancı matrah teşkil etmelidir.

b) İstikraz. — İstikraz da, fazla gelirin hususi istihlâke sarf edilmiyerek devlet tarafından piyasadan çekilmesi yollarından biridir. Bununla beraber her nevi istikraz bu işi görmez. İstikrazın istihlaf ettiği servet şekli ve muhatap tutuğu hakiki veya hükmi şahısların vasıflarına göre bu ameliyenin neticeleri başka başkadır.

— Hususi şahısların ellerinde bulundurdıkları veya meselâ, tasarruf sandıkları, sigorta şirketleri gibi müesseselere yatırdıkları mütedavil tasarruflarını (épargne courante) istihlaf eden istikraz neticesinde piyasadaki tediye vasıtaları azalır. Binaenaleyh bu kabil istikrazlar maksadı temin edebilirler demektir.

— Halbuki bankalarda, uzun zamandan beri mevcut olan mevduatla kapanan istikrazlar ise, bilâkis piyasadaki iştira kuvvetlerini artırırlar.

— Keza devletin hususi bankalara müracaatla yaptığı istikrazların neticesinde de bu suretle elde edilen paraların harcandığı nispette hususi şahısların iratları artar.

— Fakat en kolay olmakla beraber inflation tevlihetme bakımından en tehlikeli istikraz şekli, devletin doğrudan doğruya Merkez Bankasından kredi istemesidir. Bu takdirde, tedavüldeki para hacmi ve binnetice müstahsillerin gelirleri artar. Görülüyor ki, iştira vasıtalarının piyasadan çekilmesinin istikraz kanaliyle temin edilmesi için, bu istikrazı ancak hakiki veya hükmi şahıslar nezdinde biriken ve piyasada talep üzerine hemen müessir olabilecek vaziyetteki tasarruflarla kapanması lâzım gelmektedir.

İstikrazlar vâde bakımından terkik edilirse, uzun vâdeli istikrazların piyasada tevliht edecekleri ferahlığın daha uzun sürmesi bakımından kısa vadeli istikrazlardan maksada daha elverişli oldukları neticesine varılır.

D. — HARB FİNANSMANI VE MİLLİ SERVET

Bugünkü harblerin durumu, devletlere, müthiş meblâğlara mal olmaktadır. Harb masraflarının yalnız, millî iratla karşılanmasının imkânsızlığı, artık herkes tarafından kabul edilmiş bir vakiadır. Hususi istihlâk ne derece kısılırsa kısılısın millî iratla hem bunu, hem devletin normal

masraflarını, hem de harb için yaptığı sarfiyatı temin etmeye topyekûn harblerin bünyesi müsait değildir. Bu itibarla, her çarpışma senesi sonunda, millî iradını açığını millî servetin bir kısmıyla ikmal icabetmektedir. Ancak, bu suretle millî servetten yapılan tarhiyat nispetinin az veya çok olması hususunda müellifler arasında ittifak mevcut değildir.

Bazı müelliflere göre, her harb senesi, millî servetin mühim bir kısmının eksilmesine mal olmaktadır. Bu müellifler devletin istikraz için evvelemirde millî irada müracaat ettiğini ve hususi istihlâkin, harb zamanında, tayınlama sayesinde hatırı sayılır derecede kısılması dolayısıyla millî iradın devlet masraflarına münhasır kısmının fazlalaşacağını inkâr etmiyorlar. Bununla beraber bunlara göre, devletin harb esnasındaki para ihtiyacı o kadar fazladır ki geniş mikyasta millî servete de müracaat mecburiyetinde kalır.

Bu nazariyenin mübalâğalı olduğunda şüphe yoktur. Bugün, harb masraflarının tamamıyla değilse bile pek mühim bir kısmının millî iradla karşılandığı sabit olmuştur. Hiç şüphe yok ki, harb sonunda mağlûp veya galip, harbe girmiş her memlekette millî servetin kıymetinin eksilmiş olduğu müşahede edilir. Fakat bu eksilişin sebebi, harb için yapılan istikrazlardan ziyade muhasamat esnasında stokların tükenmesi, istihsal malezmesinin tamirsizlik ve zorlama yüzünden eskimesi, sanayi mntakalarının bombardımanlar neticesinde tahribedilmiş bulunmasıdır. Vakti, menkul ve gayrimenkul kıymetlerin de nakte tahvilî cihetine gidilmişse de bunlardan elde edilen varidatın gerek millî servete ve gerek umumi harb masraflarına göre nispeti çok azdır. Döviz ihtiyatları için de aynı şey söylenebilir.

Hususi istihlâkin kısılması ve iptidai maddelerin bulunamaması neticesinde, muhasamat esnasında bu nevi istihlâk için işliyen bütün teşebbüslerin faaliyeti azalır. Bu suretle mütedavil sermayelerin ihtiyaçtan fazla olan kısmı umumiyetle devletin harb tahvillerine yatırılır. Ancak, paranın kıymetinden kaybetmesi neticesinde bu tahvillerin ifasında ele geçen miktar vaktiyle o tahvillere yatırılmış olan sermayenin hakiki kıymetini ifade etmeyebilir. Bu da bir nevi millî servetin eksilmesi olmakla beraber büyük bir yekûn teşkil etmez.

Hulâsa, harb finansmanı için millî servetin ancak cüzi bir kısmı sarf edilmektedir.

Karl Burkheuser adında bir Alman istatistikcisine göre 1914—1918 harbinde 360 milyar marka baliğ olan Alman millî servetinin (aynen ve

nakden) ancak 30 milyarı harb uğruna harcanmıştır. 1939—1942 harbinde de millî servetin bir kısmının harb masraflarına tutulduğuna şüphe yoktur. İsveçli iktisatçı Bertil Ohlin bu hâdiseyi şöyle izah ediyor: [22] «Bütün muharip memleketlerde, her şeyden evvel, istihsal kuvvetlerinin git-tikçe daha büyük bir kısmının ciheti askeriyenin emrine verilmesine çalışılmaktadır. Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da millî iradın % 70 i bu suretle istimal edilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerindeki nispet de bu miktardan uzak değildir. Bir memlekette sivil halk, o memleketin nüfusunu % 90 ını teşkil ettiğine göre, millî iradın harb masraflarından artan % 30 unun cephe gerisindeki hususi istihlâke kifayet etmeyeceği muhakkaktır. Çünkü sivil halkın istihlâkini bu nispette tahditmeye imkân yoktur. İşte bunun neticesi olarak eskiyen istihsal aletleri ve fabrikalar tamir edilmemekte, bakım için zaruri olan masrafların ihtiyarı ihmal olunmakta, hayvan mevcudu azalmakta, mal stokları yok olmaktadır Bundan başka meselâ İngiltere, haricteki sermayesinin büyük bir kısmını harb uğrunda elden çıkarmıştır.» Müellif, Almanya'nın ve İngiltere'nin hususi istihlâk miktarını bu memleketlerin millî iratlarının yarısı olarak tahmin etmektedir. «Millî iradın % 70 i harb masraflarına tahsis edildiğine göre, her sene sermayeden millî iradın % 20 si nispetinde sarf ediliyor demektir. Fakat, millî servetin yekûnu bu miktarın çok fevkında olduğuna göre bu hal daha birçok seneler devam edebilir.»

E. — HARB FİNANSMANI VE MİLLÎ İRAT

Harb masraflarının kısmı küllisi millî iratla karşılandığına göre harb esnasında millî iradın temevvücatını tetkik etmek ehemmiyet kesbetmektedir. Millî iradın miktarını tesbit için en emin usul irat vergisi için yapılan muhammenatı esas tutmaktır. Maliye idaresinin vasıtasız vergilerle meşgul teşkilâtının bu verginin matrahını tâyinde mümkün mertebe isabetli hareket etmeye çalışacağı tabii olmakla beraber, tatbikatta, birtakım az iratlara tanınan muafiyetlerin, imtiyazların ve vergi kaçakçılığının maliye teşkilâtının vâsil olduğu netice ile hakiki irat yekûnu arasında fark tevlihdettiği de muhakkaktır.

1914—1918 harbinde bile harb masrafları millî iradın mühim bir kısmına baliğ olmakta idi. Meselâ, Almanya'da 1914 senesi için millî irat 40 milyon mark olarak tahmin edilmekte idi. Dört senelik harb devresinde muhasamata sarf edilen miktar 122 milyar mark olarak tesbit edilmiş bulunmasına göre senevi harb masrafı ortalama bir hesapla 30,5 mil-

[22] Laufenburger, Précis, sahife: 116.

yar marka baliğ olmuştur. Geçen harbde, Almanya'nın, harb masraflarının ancak % 6 sını vergi ile karşıladığı nazarı itibara alınırca bu 30,5 milyar markın hemen tamamının istikraz yolu ile millî irattan temin edildiği meydana çıkar. Diğer taraftan, millî iradın, harbin ilk iki senesinde sabit kaldığı ve bilâhara inflation yüzünden miktar itibariyle arttığı kabul edilirse yalnız istikraz yolu ile millî irattan yapılan cibayetin % 80 nispetinde olduğu neticesine varılır.

Geçen büyük harbde Fransa'nın harb masraflarının da % 90ı yine istikraz yolu ile millî irattan temin edilmiştir.

1939 harbine gelince; Almanya'nın 1941 de millî iradı 110 ilâ 115 milyar mark olarak tahmin edilmekte idi. Harb masrafları ise, evvelce de arz olunduğu veçhile, 1940 için 60 milyar mark, 1941 için de 80 milyar mark olarak hesaplanmıştır. Bu masrafların yarısı vergi ile karşılandığına göre istikraz yolu ile millî gelire müracaat 1940 için üçte bir, 1941 için % 38 nispetinde olmuştur.

İngiltere'de millî irat, en son 5 milyar stelin olarak hesaplanmıştır. 1941—42 malî senesinde harp masrafları 4,8 milyar sterlini bulmuştur. Bu miktarın ancak 1,6 sı vergi ile karşılanabilmiştir. Geriye kalan 3,2 milyarlık açık yarı yarıya uzun ve kısa vâdeli istikrazlarla kapatılmıştır. Demek oluyor ki bu memlekette de istikrazlar millî gelirin üçte birini yutmuştur.

Görülüyor ki, muharip devletlerin harb finansmanında gerek vergi ve gerek istikraz yollarıyla millî gelire müracaat % 80 nispetine kadar yükselmiştir.

Şimdiye kadar, harb halinin hususi iratlar üzerine tesirlerinden muhtelif vesilelerle bahsederken bunların ekserisinin harb dolayısıyla arttığına işaret ettik. Artık bu meseleyi daha yakından tetkik edebiliriz:

Evveleminde, aynı irat ve nakdî irat diye bir tefrik yapmamız icabeder.

Harb hali, hiç şüphe yok ki aynı iradı fazlalaştırmaz, bilâkis azaltır. Meselâ 1914 senesinden 1918 senesine kadar Almanya'da millî irat altın markla hesab edildiği takdirde 13 milyar eksilmiş olduğu görülür. Aynı eksilmenin, devam eden harb esnasında da vukua gelmekte olduğu tabiidir.

Saniyen, istihsal aletlerinin bir kısmı harap olmakta, diğer bir kısmı ise fazla işleme yüzünden eskimekte ve bunun neticesi olarak memleketin

umumi istihsal kuvveti azalmaktadır. Fakat, en mühim fakirleşme sebebi sulh zamanında istihsal mallarının imaline büyük ehemmiyet verilmesiye mukabil harb halinde en fazla harb malzeme ve teçhizatı gibi mahvolmaya mahkûm, diğer bir tâbir ile iktisadi devrenin (circuit économique) haricine çıkan şeyler yapılmasıdır.

Demek oluyor ki aynı irat yani hakiki irat harb halinde azalmaktadır. Azalan bu millî iratla gittikçe çoğalan harb masraflarının karşılanması keyfiyeti ilk nazarda bir tezat teşkil ederse de burada nakdi iradın bilâkis harb halinde tezayüt ettiğinin ve harb masraflarının bu nakdî iratla kapatıldığına belirtilmesi lâzımdır.

Filhakika, harb halinde hususi şahısların gelirleri para ile ifade edildiğinde sulh zamanına nispetle bir fazlalaşma müşahede edilir.

Nazari bakımdan, aynı iradın azalmasına mukabil nakdî iradın artması şu suretle izah edilebilir: miktarı değişmeyen mal stoklarına malik ve kredisiz işliyen kapalı bir iktisat sistemi tasavvur edilirse bu sistemde aynı gelirle nakdî gelirin tahavvülâtı biribirinin aynıdır. Fakat, bir iktisadi sistemde ki kredi mekanizması vardır, orada nakdî gelir aynı gelirden fazla olabilir. Harb finansmanında kredinin oynadığı rol göz önünde tutulursa nakdî iradın fazlalaşması keyfiyeti kolayca anlaşılır.

Nakit ile ifade edilen millî gelirin fazlalaşmasının sebepleri şu üç noktada tesbit edilebilir:

1) *Bütün harb finansmanlarının başlangıcında büyük bir kredi bolluğu vardır:*

Devlet istikraz yolu ile elde ettiği paralarla yaptığı mubayaattan dolayı hususi eşhasa olan borcunu öder. Bu suretle bu paralar devlete mal satan müstahsillerin kazançları ve bu müstahsiller nezdinde çalışan amelenin yevmiyeleri şekline inkılâp eder. Bu nakdî gelirlerin miktarı fiatlerin yükselmesi takdirinde, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi artırılır.

2) *Harb halinde müstahsiller, ne yaptıklarının pek farkında olmadan sermayelerinin bir kısmını nakte tahvil ederler ve onu gelir selâkki ederler.*

Ezcümle, ziraatçiler mahsullerini her gün biraz daha pahalıya satarlardı ve kazandıkları paranın teşebbüslerini ıslah için meselâ yeni alet, gübre almak veya tamiratta kullanmak üzere ayırmaları icabeden kısmı da bu işlerin harb zamanında imkânsız olması dolayısıyla ellerinde kalır. Bu suretle ellerinde biriken para hakikat halde gelir değil sermayenin bir kısmıdır.

Aynı hâdiseye sınıai işletmelerde de tesadüf olunur. Stokların elden çıkarılmasından hasıl olan meblâğlar yeniden iptidai madde satın almağa, bu maddelerin bulunmaması yüzünden, kullanılmaz. Bu mütedavil sermayenin bir kısmı nakit olarak müteşebbislerin elinde kalır ve ekseriya bu para hazine tahvillerine yatırılır.

3) *Gelirlerin tedavül sürati sulb zamanına nispetle harb zamanında daha fazladır.*

Devletin kredi sahasını genişletmesi neticesi olarak bir taraftan gelir tevziatının ve diğer taraftan bunların istikraz yolu ile piyasadan çekilmesinin hızı artar.

Hulâsa, harb finansmanın başlıca membaı millî gelir, ve başlıca vasıtası da istikrazdır. Millî servet, harb dolayısıyla büyük zararlara düşer olabilir. Fakat, sırf harb finansmanı bakımından millî servetin eksilmesi cüzidir.

III

HARBİN HARİCİ FİNANSMANI

Harbin haricî finansmanında üç mühim mesele vardır: haricî ticaret kontrolü, kambiyo kontrolü ve haricî istikrazlar.

a) *Haricî ticaret kontrolü.* — Muharip devletler, umumiyetle, harb dolayısıyla haricî ticaretlerinin sektedar olmamasına gayret ederler. Zira tamamen kendi kendine kifayet eden hiçbir memleket tasavvur olunamayacağı için her devletin hariçten ithal etmek mecburiyetinde kaldığı birtakım zaruri gıda maddeleriyle harb sanayiinde kullanılan iptidai maddeler vardır. Diğer taraftan bu ithalât ancak ihracatla ödenebileceğinden ihracatın da inkişafına dikkat edilir. Nitekim, bu harbin başlangıcında gerek Almanya ve gerek İngiltere ihracatlarının fazlaşması siyasetini gütmüşlerdir. Almanya'da, bir müddet, ihracata prim vermekte devam edilmiş, İngiltere'de aynı hizmet için 1939 Eylülünde sterlinin haricî kıymetini % 14 düşmüştür.

Ancak, harb devam ettikçe, ihraç olunan her nevi maddeye dâhilde ihtiyaç fazlaşır. Bu takdirde ihracatı çoğaltmadan ithalâtı artırmak zarureti vardır. Bu keyfiyet haricî borçların belli başlı sebeplerinden biridir. Almanya, devam eden harbde, bu vaziyeti, ancak askerî muvaffakiyetleri sayesinde Avrupa devletleriyle ticari münasebetlerini takviye etmekle temin eylemiştir.

İngiltere bir müddet hariçteki alacaklarını nakde tahvil etmiş ve nihayet 1941 ilkbaharında «kiralama ve ödünç verme kanunu» imdadına yetişmiştir.

b) *Kambiyo kontrolü.* — Harb patlar patlamaz alınacak ilk tedbirlerden biri kambiyo muamelâtını kontrol etmektir. Filhakika, bu kontrolün dahili iktisadiyata birtakım faydaları vardır. [23]

Evvelâ kambiyo kontrolü millî sermayelerin harice kaçmasına mâni olur. Ve bu suretle para piyasasında devlet tahvillerine yatırılacak sermaye çoğalır.

Saniyen kambiyo kontrolü sayesinde, paranın dahili kıymetiyle harici kıymeti arasındaki münasebet ortadan kalkar. Harici borçların harici alacaklarla compentation yolu ile itfası suretiyle paranın, ecnebi dövizlerine karşı olan kıymeti, mümkün mertebe sabit tutulur. Bu itibarla, harici alacakların ehemmiyeti büyüktür. Ve devlet bunların ulu orta sarf edilmelerine mâniolmakta haklıdır.

Kambiyo kontrolü ile paranın kıymetinin azalıp azalmadığını kambiyo fiatlerinin temevvüciyle anlamak imkânı kalmaz. Bugün, muharip devletlerin hepsinde kambiyo kontrolü mevcuttur.

c) *Harici istikrazlar.* — Harici istikrazlar 1914 harbinde belli başlı bir finansman unsuru olmuşlardır. Fransa İngiltere'den ve her iki Avrupa devleti Amerika'dan mühim miktarda istikraz suretiyle para temin etmişlerdir. Geçen umumi harbde harb istikrazları için tarafsız devletlere de müracaat olunmuştur. Geçen harb için bütün bu istikrazların yekûnu 32,250 milyar frank olarak hesaplanmıştır. [24]

Bu harbde de aynı tarafta döğüşen devletler arasında malî münasebetler son derece inkişaf etmiştir. Alman - İtalyan, Alman - Fin anlaşmaları bu meyanda zikredilebilir.

Amerika'nın kendi safında döğüşen milletlerle bazı müttefik tarafsız devletlere «kiralama ve ödünç verme» kanunu ile açtığı aynı kredi, harici harb istikrazlarının pratik ve modern bir şeklidir.

Bu mebhaste, Kanada'nın İngiltere'ye 1 milyar dolar bağışlamasını da zikretmek icabeder.

IV.

HARB SONU FİNANSMANI

Hiç şüphe yoktur ki, harb sonu finansmanının idaresi, teknik bakımdan, bizzat harbin finansmanı kadar müşkül ve naziktir.

[23] Piatier, Economie de guerre.

[24] Nogaro, Problèmes financiers d'aujourd'hui, (cours de doctorat) Paris, 1938-1939, sahife: 44.

Harb uğruna sarf edilen paralar ister vergi kavnağından, ister istikraz tarikiyle temin edilmiş olsun millî iktisat için bir kayıptır. Bunun baska harb, birçok istihsal mıntakalarının tahrip edilmesine ve bütün istihsal mekanizmasının hırpalanmasına, eskimesine, iptidai madde stoklarının tükenmesine sebebiyet vermiştir. İşte, harb sonu finansmanının ortaya koyduğu en mühim mesele, bu yorgun istihsal mekanizması normalleşen talebi karşılayacak hale gelinceye kadar, para ve kredi piyasalarını ve fiatleri kontrol etmektir.

Evvelâ, mümkün olduğu kadar harb ihtiyaçlarını karşılamaya tevcih edilmiş bir istihsal mekanizması tekrar sulh zamanının icaplarına uyuncaya kadar bir taraftan tavınlama siyasetine, diğer taraftan da fiatlerin kontroluna devam etmek lâzımdır. Böyle yapılmadığı takdirde piyasadaki fazla iştirak kuvvetlerinin bir «harb sonu enflasyonu» tevlidederek fiatlerin harb halinde eriştikleri seviyenin pek fevkına çıkmalarının önüne geçilemez.

Saniyen istihsal mekanizmasının tamirini, yenileşmesini ve sulh zamanının ihtiyaçlarına uymasını temin etmek lâzımdır.

İngiliz iktisatçısı profesör J. M. Keynes'e göre, bu tamir ve yenileşmeyi sulh zamanında olduğu gibi harb sonunda da ihtivari tasarrufların temin etmesine imkân tasavvur edilemez. [25] Zira muhasamatın devamı esnasında, devletin mütemadiyen bu tasarruflara müracaat etmesi ve harb halinin iktisadi teşebbüsleri vakit vakit mâruz bıraktığı güçlükler, teşebbüs sahiplerinin kendi kendilerine bu uğurda bir tarafa koydukları paraların yapılacak işe kâfi gelmivecek kadar azalması neticesini doğurur. Esasen istatistikler de bu keyfiyeti ispat etmektedir. Bu itibarla, mecburi tasarruf cihetine gitmek lâzımdır. Nitekim, bugün, gerek İngiltere'de, gerek Almanya'da bu fikirden mülhem, mecburi veya yarı mecburi tasarruf sistemleri tatbik edilmektedir.

İstihsal mekanizmasının yenilenmesi, sulh şeraitine uyması ve tekrar bütün hızıyla faaliyete geçmesi, işsizliğin artmaması ve millî iradın azalmaması bakımından da son derece ehemmiyetlidir. Bunların önüne geçmek için, birtakım memleketlerde harb sonrası programı olarak büyük nafıa işlerine girişmek tasarlanmaktadır.

Harb sonunun güçlükleri bittabi muhasamatın uzaması nispetinde artacaktır. Bununla beraber, bu harbin finansmanında, umumiyetle dev-

[25] Nogaro, Le financement des dépenses extraordinaires, cours de doctorat, Paris, 1939-40, sahife: 316.

letlerin vergi kaynağına ehemmiyet vermeleri ve normal masrafların vergi hasılatıyla karşılanmasına her tarafta itina olunması sapesinde harb sonunda bütçe muvazenesinin yeniden tesisi geçen harbe kıyasen çok daha kolay olacaktır. Harbden mütevellit fevkalâde masraflar ortadan kalkınca normal masrafları kolaylıkla normal gelirler karşılayacaktır.

Devam eden harbin finansmanında, menkul ve gayrimenkul kıymetlerin spekülasyonunun önüne geçecek tedbirlerin alınmış olması da bu sahada 1914—18 harbinin sonuna doğru baş gösteren anarşinin bu sefer de vukuu ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır.

Harb sonunda, istihsal mekanizmasının talebe uyacak bir vaziyete gelmesi nispetinde fiatler normalleşecek ve ancak bu zaman, milletlerarası ticarî münasebette yeniden teessüs edebilecektir.

Harb borçlarını temizliyerek memleket maliyesini ıslah etmek her şeyden evvel bir zaman meselesidir. Mağlûp veya galip devletler, harbin seyyiesini harbden uzun seneler sonraya kadar çekeceklerdir. Bu arada, galibin mağlûptan talep ettiği «tamirat masrafları» eğer geçen harbde olduğu gibi mâkul olmıyan bir haddi bulursa, bu mesele müzmin bir dert halinde birtakım ödeme plânları, transfert güçlükleri şeklinde uzayıp gidecek ve milletlerarasındaki düşmanlığı daima körükliyerek yeni bir harbin çekirdeğini teşkil edecektir.

İKİNCİ KISIM

ALMANYA VE İNGİLTERE

I — ALMANYA'DA HARB FİNANSMANI «²⁶»

Bundan evvelki bahislerde, harb finansmanının tekniğini mümkün mertebe bir sistem olarak belirtmeve çalıştık. Tatbikatta bu tekniğin en mükemmel misalini Almanya'nın harb finansmanında buluruz. Filhakika, bu memlekette, 10 sene gibi kısa bir zaman zarfında, bitkin bir iktisadi

[²⁶] Laufenburger, L'économie allemande à l'épreuve de la guerre Paris 1940, sahife 176 ve devamı, Laufenburger, Précis, 186 ve devamı, Pose, La monnaie et ses institutions, cilt II sahife 811 ve devamı, Wagemann, La strategie économique sahife 327 ve devamı, Piatier, L'économie de guerre, sahife 216 ve devamı, Lescure, Etude sociale comparée des régimes de liberté et des régimes autoritaires, Paris 1940, sahife 146 ve devamı, Banque des réglemens internationaux, rapor sahife 146 ve devamı.

bünyeye birtakım kredi usulleriyle hayat aşlanarak, her nevi istihsal fazlalaştırılmış, hiç yoktan muazzam nafta işleri başarılmış ve hemen bütün Avrupayı birkaç hafta zarfında fethedecek kuvvette bir ordunun silâh, malzeme ve teçizatı temin olunabilmiştir. Şüphe yoktur ki, Almanya'nın en parlak askerî muzafferiyetlerinin yanıbaşında, 1933 senesinden itibaren, sistemli bir surette iktisadi ve malî sahada elde edilen kalkınmaya da bir şeref mevkiî ayırmak icabeder. Bu mucizenin teknik bakımından incelenmesi ise her maliyecî için son derece cazip bir mevzudur.

Almanya'nın iktisadi ve malî kalkınmasının başlıca iki hususiyeti vardır; bunlardan biri, memleketin bünyesini harbden evvel harbe hazırlamış bulunmak; yani, bir taraftan (kapalı devre) siyasetini sulh zamanından itibaren tatbik ve diğer taraftan istihsal mekanizmasını harb malzemesi imaline tevcih ederek, bu suretle, diğer muharip devletlerin ister istemez geçirmek mecburiyetinde kaldıkları intibak devresini ortadan kaldırmış olmak, ikincisi ise, bu uğurda iktisadi sahada şahıs hürriyetini daha sulh zamanından itibaren feda etmiş bulunmaktır. Binaenaleyh Alman harb finansmanının vasıfları iki kelime ile hulâsa edilebilir:

Hazırlıklı ve otoriter bir sistem.

Harb iktisadiyatı, her memlekette disiplini icabettirmekle beraber, İngiltere'de, memleketin bünyesinin harbe uydurulması için ne böyle bir hazırlık devresinden geçilmiş ve ne de bu disiplin Almanya'da olduğu kadar ileri vardiirilmişdir. Bu itibarla İngiltere'de, hâlâ, iktisadi bünyenin bir kısmında serbesti câridir. Başka tâbirle, devlet iktisadi mekanizmaya harbin icabettirdiği nihpette müdahale etmiştir.

Harb finansmanı tekniğinin bu iki ayrı şerait altında tatbikini tetkik etmek şüphe yoktur ki faydalı muayeselere yol açacaktır.

1 — Hazırlık Finansmanı devri (Préfinancement) 1933—1938

1933 senesinde, Nasyonal - Sosyalist rejim iktidar mevkiini ele geçirdiği zaman Almanya, yakın bir mazide biribiri ardından mâruz kaldığı üç büyük krizin tesiriyle iktisadi bakımdan bitap bir halde bulunuyordu. Filhakika, 1923 senesinde parasının kıymetini sifıra düşüren müthiş bir malî krizden sonra, Almanya 1929 yılının cihanşumül iktisadi krizinin tesirinden de kendini kurtaramamıştı. Bunlara 1931 senesinde Alman Bankalarının düşer oldukları buhran da inzıam etmiş ve memleket, büyük iktisadi zorluklar karşısında bunalmış kalmıştı. Almanya'nın muazzam

sanayi mekanizması kredisizlikten (bankaların geçirdikleri kriz neticesinde hususi tasarruflar hemen hemen ortadan kalkmıştı) ve siparişsizlikten dolayı faaliyetini son derece kısımış bir vaziyette idi. Bunun neticesi olarak işsizlerin miktarı 7milyona kadar yükselmiş, millî irat çok azalmıştı (1933 senesinde 45 milyar mark). Bütçeye gelince, bilhassa hükümet tarafından işsizlere yapılan yardımlar dolayısıyla bir türlü denk getirilemiyordu.

İşte böyle bomboş bir hazine, faaliyetini tatil etmiş fabrikalarla işe girilen Almanya'da birkaç sene zarfında büyük bir iktisadi kalkınma ve bunun neticesi olarak da muazzam miktarda silâh imal edilebildi.

Görünürde uçurumun kenarına gelmiş olan bir memlekette böyle bir kalkınma nasıl yapılabildi?

Almanya'nın derdi, tıpkı o devirde Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, büyük bir istihsal mekanizmasının durgunluğu ve işsizler yekûnunun son derece artmış bulunması idi. Bu itibarla, ilk yapılacak iş, memleketin istihsal faaliyetini hızlandırmak oluyordu. Bunun için de, istihsal edilecek malların sürümünü sağlamak lâzımdı.

Amerika Birleşik Devletleri, aynı derde, bir taraftan fiatleri yükseltmek ve diğer taraftan dahilî piyasada istira kuvvetlerini artırmak suretiyle çare aramışlardır. Diğer bir ifade şekliyle, dolar'ın haricî ve dahilî kıymeti düşürülmüştür. (Inflation ve Dévaluation).

Halbuki, Almanya, bu usule müracaat edemezdi. Çünkü, 1920—1924 de paranın geçirmiş olduğu kriz hâlâ hatıralardan silinmemişti. Millî paranın itibarı Amerikada olduğu gibi, kökleşmiş değildi. Binaenaleyh, bu vâdide son derece ihtiyatlı hareket etmek icabediyordu. Hele paranın haricî ve dahilî kıymetini düşürmeye kalkışmanın, önüne geçilmez bir panik yaratacağı muhakkaktı. Bilâkis, Almanya'da, millî paranın iç ve dış kıymetlerinde, devamlı bir istikrar temin etmek, vatandaşların mâneviyatını yükseltmek için, elzemdi. Yani, bir taraftan fiatlerin, diğer taraftan da kambiyonun yükselmesine mâni olmak icabediyordu.

Bütün bu sebeplerle, iktisadi kalkınmanın Birleşik Amerika'da ve Almanyada saikleri aynı olamazdı. Amerika'da fiatlerin yükselmesiyle hususi şahısların stok kapıp terar satmak ve bu suretle fiat farkından kâr etmek üzere talebi artıracakları umuluyordu. Almanya'da ise, bu yola tevessül edilmeyeceğine göre talebin artırılması ancak devletten beklenebilirdi ve nitekim öyle de oldu: Alman Devletin, iktisadi kalkınmayı temin için elindeki son kozdan, devlet kredisinden istifade ederek memleketin imarı

ve sonra da silâhlanma dört senelik plânlarını tatbik mevkiine koydu. Bu plânların finansmanı usulü zannedildiği gibi Nasyonal - Sosyalist maliyecileri tarafından icadedilmemiştir. Bu tarz finansmanın ilk izahı, - 1914 harbinden önce, o zaman Reichsbank müdürü olan Havenstein tarafından yapılmış ve hattâ bu usul büyük harbde de tatbik mevkiine konulmuştur.

1933 senesinde hazırlık finansmanı usulünü yeniden ortaya atan,

1haziran 1933 tarihli bir kanun ile malî sahada kendisine tam salâhiyet tanınan Dr. Schacht olmuştur. İş Nazırı, Maliye Nazırı ve Dr. Sshacht'dan müteşekkil bir komisyon dört senelik plânların tatbiki için icabeden milyarlarca marklık kredinin nasıl temin edileceğine dair bir program tesbit etmişler ve işe bu suretle girişilmiştir.

Almanya'da 1933 senesinde yeniden tatbik edilen ve lisanımıza hazırlık finansmanı veya başlangıç finansmanı - diye tercüme edebileceğimiz (Vorfinanzierung - Préfinancement) ismi verilen finansman şeklinin esasını kısaca şöyle izah edebiliriz:

Devlet, kısa vâdeli bonolar çıkarır, ve bunları hususi bankalara iskonto ettirerek, bu bankalar nezdinde kendisine alacaklı hesabı cariler açar. Bu suretle, muhtelif bankalar nezdinde kredi temin etmiş olan devlet, kendisiyle iş yapan mütaahhitlere olan borçlarını, bu kredilerden, mütaahhitlerin bankalardaki hesaplarına (Virman) yaptırmak suretiyle öder. Devletle iş yapan hususi şahısların bankadaki hesaplarının tutarı kendisince malûm olduğuna göre, tahkim için çıkardığı uzun vâdeli istikrazın portesini ve herkesin ne nispette bu istikraz tahvilinden satın alacağını devlet kolaylıkla tesbit eder. Bu şekilde elde ettiği paralarla ilk çıkardığı kısa vâdeli bonoları piyasadan çekerek borcunu tahkim etmiş olur. Aynı muameleye yeniden başlaması için de hiçbir mâni yoktur.

Bu usul sayesinde, Almanya, geçen büyük harbden, tamamen (Consolidé) edilmiş bir düyunu umumiye ile çıkmaya muvaffak olabilmıştır.

Görülüyor ki, bu şekilde, para krediyi değil, fakat kredi tediyeye vasıtasını yaratmış oluyor. Vakıa, bir kredi enfilasyonu yapıyor, ancak, bu enflasyonun piyasaya intikaline ve bu suretle fiyatları yükseltmesine meydan verilmiyor.

İşte, 1933 senesinden itibaren Nasyonal - Sosyalist maliyecilerinin tatbik ettikleri usul bu hazırlık finansmanı (Péfinancement) usulüdür. Bu sayede, Alman Devleti milli veya ecnebi para piyasalarına müracaat etmeksizin milyarlarca marklık işleri başarabilmiştir

a) Birinci dört senelik plânın finansmanı: iş poliçeleri (*Traites de travail - Arbeitswechsel*) ve hususi poliçeler (*Sonderwchsel*) — Devletin, alacaklıları, sırf bunları kabul etmek için tesis olunan bankalar [27] üzerine üç ay vâdeli (İş Poliçeleri) keşide etmek salâhiyetini haizdirler. Bu poliçeler gerek bu bankalar ve gerek diğer hususi bankalar tarafından iskonto edilebilmektedir. Alman Devlet Bankası da bunların Reeskont'unu deruhte etmiştir. Bu suretle devletin imar plânını üzerlerine almış olan mütaahhitlerin keşide ettikleri poliçeler nispetinde bu bankalar nezdinde alacaklı cari hesaplar teşekkül etmektedir. Mütaahhitler, bu cari hesaplarından çek, Virman, veya konpansasyon usulleriyle iptidai madde, el emeği temin etmek için giriştikleri borçlarını ödemektedirler.

Bu şekilde keşide olunan iş poliçelerinin yekûnu, Alman Maliye Nazırına göre 1934 senesinde 4 milyar ve 1935 senesinin ortalarına doğru da 5 milyar marka baliğ oluyordu.

İş poliçeleri, memleketin kredi sahasında bir ferahlık tevlidetmişlerdir. Çünkü, bu usul sayesinde bankalar istedikleri zaman devlet bankasına reeskont ettirerek çabucak nakde tahvili kabil olan bir senedat cüzdanına sahip olmuşlardır. Diğer taraftan da mütaahhitlerin iş poliçeleriyle temin ettikleri kredi ile tüccarlara olan borçlarını ödemeleri, bu tüccarlara, yine bankalar tarafından yapılmış olan mal üzerine avansları ödemeleri fırsatını vermiştir. Yani bu sayede tüccarlar da, bankalara olan borçlarını tesviye imkânını elde etmişlerdir. Diğer bir ifade şekliyle, bankalardaki senedat cüzdanı yekûnu kabarmış, mal üzerine avans miktarı azalmıştır. Esasen, bu suretle nakit para mevcutları (*liquidité*) çoğalan bankalar da, devlet bankalarının reeskontuna fazla müracaat etmemişlerdir. [28]

Almanya'nın istihsal mekanizmasına bu suretle temin edilen faaliyet neticesinde, fabrikalara siparişler artmış, kâr fazlaşmış, bina, çimento, makine, demir ve çelik sanayii inkişaf yoluna girmiştir. Sanai istihsal endeksi (*indice de la production industrielle*) 1928 senesinde 100 kabul edildiğine göre 1932 de 61 iken 1935 de 95 e yükselmiş ve bittâbi işsizlerin miktarı da çok azalmıştır. (1935 senesinde işsizlerin yekûnu ancak 2.151.000 dir.) Hulâsa, milî irat artmaya başlamıştır.

[27] Almanya İş Bankası, Münakale Bankası, Nafia Bankası, (Oeffa) gibi (bu sonuncu banka von Schleicher hükümeti tarafından tesis olunmuştur).

[28] Alman Devlet Bankası reeskont cüzdanında 1932 senesinde 2.805 milyonluk poliçeye mukabil 1938 senesinde 4.021 milyonluk poliçe vardır.

Şayanı dikkat olan cihet, tedavüldeki nakit para miktarında kayda değer bir fazlalık görülmemesidir. Alman Devlet Bankasının tedavüldeki banknotlarının vasatı olarak yekûnu:

1933 senesinde	3.372 milyon mark
1934 »	3.561 » »
1935 »	3.913 » » dir.

Burada, Almanya'nın bu sıralarda müracaat ettiği yardımcı bir Finansman çaresini de kaydetmek icabeder. Filhakika, 30 haziran 1934 tarihinde Alman Devleti harice karşı olan uzun vâdeli borçlar için moratoire ilân etmiştir. Fakat, bir taraftan da harice karşı borçlu olan vatandaşlardan vâdesinde bu parayı tahsilden geri kalmamıştır.

Bu suretle Konversionkasse ismi verilen ve bu işe tahsis edilen bankanın kasalarında biriken meblâğlar da iş poliçelerinin iskonto edilmesine istimal edilmiştir.

Almanya'nın iktisadi çehresi artık tamamen değişmiştir. Her nevi teşebbüslerin faaliyetleriyle beraber kâr nispetleri de artmıştı. Ele geçen bu fazla paralar için en emin plasman devletin artık tedavül mevkiine sürmekte mahzur görmediği hazine bonolarıyla yine iş poliçeleridir.

Bu iskonto siyasetinin ikinci dört senelik plânın tatbik edileceği 1937 senesine kadar gitgide genişlediği görülür. Tetkikimizin kadrosu bütün bu kısa vâdeli kredi muamelâtının teferruatına girmeye müsait olmamakla beraber posta, devlet demiryolları (Reichsbahn), otostratlar idarelerinin de bu usule müracaat için teşkilâtlandıklarını ve bunlar üzerine keşide edilen poliçelerin de bankaların senedat cüzdanını kabarttığını ilâve etmek lâzımdır.

B — İkinci dört senelik plânın finansmanı: borçların tabkimi Almanya'da, ikinci dört senelik silâhlanma plânının finansman usulü büyük değişiklikler arz eder.

Hakikaten, bu şekilde iskonto siyasetine ilânihaye devam olunmasına imkân yoktur. Çünkü, bu usulün bir inflasyon müncer olmaması için memlekette büyük gayri mamul mal stoklarının mevcut bulunması ve bu stokların kısa vâdeli kredilere müracaatla işlenmesi lâzımdır. Fakat, yaratılan kredi miktarının bu suretle tedavüle arz edilebilecek mamul mal hacmini hiçbir zaman tecavüz etmemesi gerektir.

Dr. Schacht o tarihlerde iradettiği muhtelif nutuklarda başlangıç finansmanı siyasetinin artık terk edilmesi zamanı geldiğini pek veciz bir tarzda anlatmıştır. Almanya'nın mali diktatörüne göre mevkiî tedavüldeki

kısa vâdeli poliçelerin yekûnu pek ziyade kabarmıştır, ve artık, istihsal mekanizması tam verimi ile çalışmaktadır. Bu vaziyet karşısında başlangıç finansmanına mahal yoktur. Bu itibarla artık bir taraftan piyasadan bu kısa vâdeli senedatın çekilebilmesini temin etmek diğer taraftan da yeniden yapılacak masrafları tamamen vergiler ve uzun vâdeli istikrazlarla karşılamak icabetmektedir.

Filhakika, 1938 senesinde yine Dr. Schacht piyasadaki 50 milyar marklık iş poliçesinden tedavülde ancak 10 milyar mark nispetinde kaldığını beyan ediyordu. Demek oluyor ki 40 milyarlık poliçe ortadan kaldırılabilmiştir. Bu işi imkân dâhiline sokan üç büyük âmil vardır.

1) *Devletin bütçesinden yapılan tasarruflar:* İstihsal mekanizmasının faaliyete getirilmesiyle işsizlerin yekûnunun azaldığını görmüştük. Bu miktar 1936 senesinde bir buçuk milyona kadar düşmüştü. Bu sayede, devlet bütçesinin işsizlere yardım faslında büyük tasarruflar yapılabilmektedir. Gerek bu tasarruflardan, gerek «Alman işsizlik ve iş bulma enstitüsü» nün işsizlere dağıttığı paralardan temin edilen tasarruflardan ele geçen meblâğlarla iş poliçeleri piyasadan çekilmiştir.

2) *Vergiler:* İktisadi faaliyetin artması, gelirleri çoğaltmış ve bînetice devletin varidatı da artmıştır. Vergilerin bu artışının senelere takimi şöyledir:

1933 senesinde	7	milyar	mark
1934 »	8	»	»
1935 »	9	»	»
1936 »	10	»	»
1937 »	14	»	»
1938 »	18	»	»

Görülyorki, 1933 senesindeki varidat esas itihaz edilirse, beş sene zarfında devlet 25 milyarlık bir gelir fazlası temin edebilmiştir. İşte bu para da kısa vâdeli kredilerin piyasadan çekilmesine tahsis olunmuştur.

3) *Tahkim:* 1936, 1937, 1938 senelerinde birçok kısa vâdeli senedat uzun vâdeli istikrazlar şekline tahvil edilmiş ve bu meyanda faiz haddi de azaltılmıştır.

İkinci dört senelik plânın mümeyyiz vasfı, devletin kısa vadeli kredi sayesinde, inkişaf ederek tam verimle işleyen iktisadi mekanizmanın meydana getirdiği bütün gelir fazlalarının bu plânın finansmanı için kullanılmış olmasındadır. Silâh imaline ve sun'î benzin, sun'î kavruk gibi ikame senayii tesisine ait olan ikinci dört senelik plânın tahakkuku bir millî ülkü olarak telâkki edilmekte ve varandaşlardan bu uğurda azami fedakârlık istenmektedir. Görülyorki, harb finansmanı tekniği

içinde tetkik ettiğimiz «kapalı devre» siyasetini, Almanya, daha o zamandan tatbika başlamıştır.

Bu itibarla, bir taraftan fiatların ve amele yevmiyelerinin sabit tutulmasına itina edilmiş diğer taraftan kâra azami hat konulmuş ve bütün şiddetiyle tayınlama siyaseti tatbik edilerek, hususi istihlâk asgari hadde indirilmiştir. Goering'in, o zamanlar büyük gürültülerle ortaya attığı: «ya tereyağı veya top» sloganı hatırlardadır.

Fiatlarda istikrar: Alman Devletinin fiatlara müdahalesi başlı başına bir tetkik mevzuu olacak kadar calibi dikkattir [29]. Burada bu siyasetin sadece ana hatlarını çizmeğe çalışacağız:

Ziraat sahasında fiatların istikrarını temin vazifesi memleketin bütün zirai bünyesine nüfuz edebilecek şekilde teşkilâtlandırılmış olan «Devlet İşe Korporasyonu» na (Reichsnaehrstand) tevdi olunmuştur. Ziraat Nazırının kontrolü altında bulunan bu korporasyon zirai istihsalâtın fiatlarını tespit işini üzerine almıştır.

Diğer taraftan 26 ikinciteşrin 1936 tarihli bir emirname ile (Preisstoppverordnung) fiatlar 1936 senesinin birinci Teşrininde buldukları seviyede tespit edilmişlerdir.

Maliyet fiatlarının daha iyi kontrolü için bilhassa otomobil, motosiklet radyo ilâh.. imalâtında Standardizasyon cihetine gidilmiştir.

Müstahsil, sattığı malın fiyatına en ufak bir zam yapabilmek için o malın maliyet fiyatının arttığını ispat etmek mecburiyetindedir. Bu takdirde de ekseriya, müstahsilden, kârından fedakârlık yaparak zamdan vazgeçmesi istenilmektedir.

Devlet, istihsalinin kontrolünü o derece eline almıştır ki, onu istediği tarafa tevcih ederek, kısıp fazlalaştırarak idare edebilmektedir. Teşebbüs sahibinin, kendi teşebbüsü üzerideki mülkiyet hakkı mahfuz olmakla beraber, adeta bu hakkın muhtevası bu suretle ortadan kalkmıştır. Esasen azami kâr haddi tespit edilmiştir. Bu hadden fazla kâr devlete mal edinilmektedir.

Bu suretle arza müdahale eden devlet bir taraftan da talebi nizamlandırmıştır. Bir kere, gayet sıkı bir tayınlama siyaseti takip edilmektedir. Hususi istihlâk asgari hadde irca olunmuş ve bu istihlâkin daha iyi kontrol edilebilmesi için her müstehlikin ancak muayyen esnaftan alışverişte

[29] Akbay; L'Etat et les prix.... Thèse, sahife 205 ve devamı.

bulunabilmesi gibi birçok tedbirler alınmıştır. Bundan başka, amele yevmiyelerinin artırılmasına da devlet mümanaat etmektedir.

Bütün bu tedbirlerle dahili piyasayı adeta askeri bir disipline tâbi tutarak idare eden devlet onu harici piyasanın fiat tahavvüllerinin tesirinden uzak tutmak için de birtakım çarelere başvurmuştur.

Alman devleti, harb iktisadiyatının icaplarına memleketi hazırlamak için istihsalî mümkün olduğu kadar ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tanzime çalışmaktadır. Bununla beraber, Almanyada mutlak bir kendi kendine yeterlik (autarcie) siyaseti gütmeye imkân yoktur. Filhakika, bilhassa harb senayii için icebeden iptidai maddelerin bazılarının (demir-cevheri, petrol) hariçten ithali icabetmektedir. Hem bu ithalâtı karşılamak hem de ecnebi dövizi temin edebilmek için ihracatın arttırılması lâzımdır. Bu itibarla, ecnebi piyasa ile alâkayı kesmeden bu piyasadaki fiat tahavvüllerinin dahile tesir etmesine mâni olmak için birtakım tedbirler alınmıştır.

Evvelâ, memleket dahilinde istihsal edilen maddelerin hariçten getirilebilmesinin, çok yüksek gümrük resimleri vaz'ı suretiyle önüne geçilmek istenilmiştir. Nebati yağlar, buğday, ilh... gibi dahildeki istihsal miktarı ihtiyaca kâfi gelmeyen bazı gıda maddeleriyle harb senayinde kullanılan bazı iptidai maddelerin ithalinde ise şöyle bir usul kullanılmaktadır:

Bu maddeler, devlet tarafından tesis edilen ve finansmanı devlet bütçesinden yapılan ofisler vasıtasıyla ithal edilmekte ve fiatları dahili fiatlara uydurulduktan sonra piyasaya arz edilmektedirler. Yani, bu ofislerin, haricî fiatların dahilî fiatlara nispetle yüksek bulunması takdirinde vaki olacak zararları devlet bütçesinden kapatılmaktadır. Aksi vaki olursa bundan da yine devlet istifade etmektedir. Bütün bu tedbirlerin yanı başında, sıkı bir kambiyo kontrolü de tatbik edilmektedir.

İşte, böyle geniş mikyasta bir müdahalecilik siyaseti sayesinde Almanyada fiatlerde şayanı dikkat bir istikrar temin edilebilmiştir.

2 — Harb Hazırlığı Finansmanı Devri

1938 — 1939

1938 senesinden itibaren siyasi ufkun kararması, Dr. Schacht tarafından girişilen tahkim siyasetinin başarılmasına maalesef imkân bırakmadı. «Sudète» lerin işgalinin beynelmilel sahada yarattığı heyecan, Almanyayı, silâhlanma hususunda sarfettiği gayretleri fevkalâde arttırmağa sevketti.

Bir taraftan, garp hududu boyunca 10 milyar mark sarfedilerek Siegfried hattı inşa edildi. Diğer tarafından, yeni sınıflar silâh altına çağrıldı ve ordunun teçhizatını azami derecede kuvvetlendirmek icabetti. Bütün bu yeni masraf kapıları karşısında bittâbi artık tahkim siyasetini devam ettirmeye imkân yoktu. Bu itibarla yeniden, kısa vadeli istikrazlara geniş mikyasta müracaata mecbur kalındı.

11 mart 1938 tarihinde, Reichsbank'ın umumi heyet içtimarında. Dr. Schacht 1 nisan 1938 den itibaren, teslim bonoları diye tercüme edebileceğimiz (Bons de livraison - Lieferschätze) ismiyle yeni bir hazine bonolarının tedavül mevkiine arzedildiğini bildiriyordu. Bu hazine bonoları ile Almanyanın yeni fevkalâde masrafları karşılanacaktı.

Teslim bonoları, doğrudan doğruya Devlet tarafından tedavüle çıkarılmışlardır, vadeleri 6 aydır ve istikbalde vergilerden temin edilecek normal varidatla itfa edileceklerinden Alman Devlet Bankası tarafından reeskont için kabul olunmazlar. Yani, bu bonoları tedavüle çıkarmakla Devlet, bilâhara tahakkuk edecek vergilere şimdiden el koymak istemiştir.

Fakat, gittikçe artan harb hazırlığı masrafları ve bilhassa Avusturyanın ilhakının tevliht ettiği büyük sarfiyat yüzünden piyasada «hususî poliçe» lerin miktarı da artmıştı. Böylece, yeniden tedavüle vaz edilen hususî poliçelerin tutarı 2 milyar mark kadardır. Bunlara (Golddiskontobank) in durmadan tedavüle sevkettiği (Solawechsel) lere ilâve olunmuşlardır.

Bu suretle, yeniden kısa vadeli istikrazlara müracaat edilmesi, bir taraftan da uzun vadeli istikrazların aktine mâni olmamıştır. Almanyada yalnız 1938 senesi zarfında, uzun vadeli istikrazlar delâletiyle 16 milyar mark temin edilmiştir. 31 kânunuevvel 1938 tarihinde (uzun, orta, kısa vadeli olarak) bütün Alman Düyunu Umumiyesinin yekûnu 40 milyar markı buluyordu.

1 nisan 1939 tarihinde Alman Hükümetinin ittihaz ettiği yeni bir karar mucibince, Devlet, artık uzun ve orta vadeli istikrazlar aktinden vazgeçmektedir. Bu suretle ferahlayacak olan para piyasası hususî émission lara daha geniş mikyasta rağbet fırsatını bulabilecektir. Aynı kararlar teslim bonoları sisteminden de vazgeçilmektedir.

Fakat para piyasası o derece Devlet tahvilleriyle sömürülmüştü ki bu tedbirin büyük faidesi olmadı. Esasen, hükümet de verdiği sözde uzun müddet durmadı % 4 1/2 konsolide tahvillerin piyasaya arzına bir müddet sonra devam edilmeye başlandı.

3 — Harb Finansmanı

1939 — 1943

1939 senesinin Kânunusanisinde bu enflasyon sisteminin aleyhinde olan Dr. Schacht istifa etti. Onun yerine, Devlet bankasının başına getirilen Dr. Funk icraatına vergi bonolarını (Bons d'impôts) ihdas etmekle başladı. [30]

Funk vergi bonoları A ve B diye iki nevidir. Devletin alacaklıları matluplarının % 20 sinin A bonolarıyla, % 20 sinin de B bonolarıyla ödenmesini kabul etmek mecburiyetindedirler: Ancak mütebaki % 60 nakit olarak tesviye edilmektedir.

A bonoları émission tarihinden 7 ay sonra vergi karşılığı olarak malsandıkları tarafından başa baş (au paire) kabul olunmaktadırlar. Bu bonoları nezdlerinde 7 aydan fazla saklayanlara birtakım imtiyazlar tanınmaktadır.

B bonoları ise tedavüle konulduklarından ancak 3 sene sonra yine malsandıkları tarafından vergi karşılığı olarak yüzü 112 ye kabul edilirler. A ve B bonoları hususi şahıslar arasındaki ticari borçlarda tedaviye vasıtası olarak kullanılabilirler. Bu takdirde borcun % 40 ının yarısı A bonolarıyla diğer yarısı da B bonolarıyla tesviye olunur.

Devletten maada mahalli idareler ve bazı imtiyazlı şirketler de borçlarının % 40 ını bu bonolarla ödemek selâhiyetini haizdirler.

Bu suretle tedavüle vazolunan vergi bonolarının tutarı Mayıs 1939 da 668 milyon, Haziran 1939 da 829 milyon markı bulmuştur. Maliye Nezareti Müstaşarı Reinhardt'in beyanına göre ayda vasati olarak 800 milyon marklık vergi bonusu tedavüle çıkarılmıştır.

1 inci teşrin 1939 tarihinde vergi bonoları sistemi tatbikatta güçlükler tevhit ettiği bahanesiyle ortadan kaldırıldı [31]. Fakat, hakiki sebep, bu bonoların halktan rağbet görmemiş olması ve piyasada başa baştan aşağı tedavüle başlamalarıdır. Bilhassa B bonoları itibari kıymetlerinin % 10 unu kaybetmişlerdir.

Harbin masrafları Almanyayı kısa vadeli krediye geniş mikyasta müracaat mecburiyetinde bırakmıştır. 1941 senesinde Alman Dahili Düyunu Umumiyesinin yarısını kısa vadeli krediler ve bunların % 90

[30] Dr. Funk vergi bonoları ihdasıyla birlikte devletin yeniden uzun ve orta vadeli istikrazlar akdinden vaz geçtiğini bildirmişti.

[31] Bu tarihte mevki tedavülde tutarı 3 milyar markı müteceviz vergi bonusu vardı.

ını da hazine bonoları teşkil etmekte idi. Bu bonolar piyasaya hususi bankalar vasıtasıyla arzolanmaktadır. Yani (Négociation aux banquiers) usulü kullanılmaktadır. Bu suretle istikraz «sessizce» yapılabilmektedir. Devletin kredi temin etmek için doğrudan doğruya Reichsbank'a müracaatı da vakidir. Tedavüldeki banknotların artışı şöyledir:

1 inci Kânun 1939	11,798 milyar
» » 1940	14,033 »
» » 1941	19,352 »
Mart 1942	19,774 »

Demek oluyor ki bu tezayüt 1939 ilâ 1940 seneleri arasında 2,2 milyar 1941 ilâ 1942 seneleri arasında ise 5,3 milyardı. Mecmu artış 8 milyara yakındır.

Enfilasyonu önlemek için Alman devleti bütün kudretiyle kapalı devre siyasetini tatbik etmektedir. Bir taraftan tayinlama siyasetine sarsılmaz bir disiplinle devam edilmekte diğer taraftan uzun vadeli istikrazlar vergi nispetlerinin artırılması ve nihayet bir nevi yarı mecburi tasarruf sistemleriyle piyasadaki fazla iştiya kuvvetlerinin çekilmesine çalışılmaktadır.

a) *Uzun vadeli istikrazlar* — 1939 senesi Ağustosundan 1941 senesi Kânunuevveline kadar Alman Dünyunu Umumiyesi 93 milyarlık bir tezayüt göstermiştir. Bunun, ancak 7 milyarı işgal altındaki memleketlerden temin edilen kredi ile kapanmış geriye kalan 86 milyar için milli piyasaya müracaat edilmiştir. Bu 86 milyarın 47 milyarı kısa vadeli 39 milyarı ise orta ve uzun vadeli istikrazlardır. Görülüyor ki tahkim hususunda Almanyada ehemmiyetli bir gayret sarfolunmuştur.

Uzun vadeli istikrazların vadeleri 20 ilâ 30 sene arasında tehalüf etmektedir. Bu istikrazlar için de doğrudan doğruya halka müracaat edilmemekte ve bir kısmı tasarruf sandıkları diğer bir kısmı ise sigorta şirketleri nezdinde akdolunmaktadır.

b) *Vergilerin artırılması* — Almanyada harp finansmanının bariz vasfı olarak şurasını belirtmek lâzımdır ki Devlet masraflarının hemen hemen yarısı Reinhardt'ın beyan ettiği gibi vergi hasılatı ile karşılanmaktadır.

Filhakika, baştan başa harp içinde geçen 1940—1941 ve 1941—1942 malî senelerinde vergiden ve bilcümle istikrazlardan temin olunan varidat arasındaki fark fazla değildir.

Ma'î sene	Vergi hasılatı	İstikrazlar hasılatı
1940 — 1941	27,221 milyar	37,589 milyar
1941 — 1940	32,258 milyar	51,672 milyar

1938 — 1939 malî senesiyle 1941 — 1942 malî senesi arasında vergi hasılâtında 14,6 milyarlık bir fazlalık vardı. 1938 — 1939 dan beri temin edilen hasılât fazlası ise 29,4 milyarı bulmaktadır. Harb halinin vergi randımanı üzerindeki tesirleri göz önüne getirilirse bu neticeyi calibi dikkat bulmamak elden gelmez.

Hemen harbin bidayetinde, irat vergisi nisbetinde % 50 bir zam yapılmıştır. Şirketlerin kazanç vergisi nispeti ise sıra ile % 20, 30, ve nihayet % 40 a çıkarılmıştır. Zaruri olmayan istihlâk maddelerinin üzerindeki istihlâk vergileri de mühim miktarda arttırılmıştır.

İrat vergisi, şirketlerin kazanç vergisi (harb için yapılan zamlarla birlikte) ve muamele vergisi hasılâtları 1941 — 1942 malî senesinin umumi hasılâtının yüzde yetmişini teşkil etmektedir.

1941 — 1942 senesi vergi hasılâtı yekûnuna, mahallî idareler vasıtasıyla alınan harb vergisi tutarı olarak 1,4 milyar ve işgal altındaki memleketlerden cibayet edilen harb masrafları tutarı olarak da 2,6 milyar ilâve etmek lâzımdır.

Umumiyetle vergiden temin olunan miktara içtimai sigorta şirketlerinden, iş cephesinden (Font du travail), partiden ve «kış yardım» ından elde edilen aşağı yukarı 5 milyar kadar bir paranın da ilâvesi icabeder.

c) *Yarı mecburi tasarruf sistemleri* — 1941 senesinin son ayları zarfında Almanyada yeni bir tasarruf sistemi tatbik mevkiine konulmuştur. Bu sistemi ortaya atan meşhur İngiliz iktisatçısı Pr. Keynes dir, ve İngilterede de az farklı bir şekilde tatbik edilmektedir ki bunu ileride göreceğiz.

Bu tasarruflar iki nevidir. Birincisi, amele yevmiyelerini ve memur aylıklarını, ikincisi iktisadi teşebbüsleri istihdaf etmektedir.

1 — Birinci şekil tasarruf amele yevmiyeleri ve memur aylıkları içindir Almanyada buna, «çelik tasarruf» (Eisernessparem) ismi verilmektedir. Amele ve memurlar ellerine geçen paradan bir kısmını tasarruf sandıklarına yatırımağa ustalıkli bir vergi muafiyeti usuliyile teşvik edilmektedirler. Bu suretle tasarruf olunacak paranın azami haddi ayda 26 marktır. Yatırılan bu 26 mark bilcümle vergilerden muaf tutulmuştur. Yani, yevmiyelerinden veya aylığından ayda 15 markın «çelik tasarruf» için kesilmesine razı olan bir amele veya memurun tasarruf sandığındaki hesabına 26 mark geçmektedir. Demek oluyor ki vergi muafiyetinin temin ettiği fazlalık 11 marktır. Bu suretle biriken para, tasarruf sandığından, ancak harpten bir sene sonra çekilebilir. Tasarruf sandıkları bu nevi mevduata % 3,25 faiz vermektedirler. Faizin istimali serbestir.

«Çelik tasarruf» hesabını açtırmak ihtiyaridir. Fakat, bir kere yevmiyelerden veya aylıktan kesilmesini arzu ettiği miktarı bildiren amele veya memurun aylığından, bilâhare vazgeçse dahi, 3 ay müddetle bu para kesilir ve o şahıs bu suretle biriken parayı harbden ancak bir sene sonra alabilir.

«Çelik tasarruf» hesaplarında biriken paranın yekûnu mart 1942 tarihinde 250 milyon markı bulmakta idi.

2 — Tasarruf sisteminin ikinci şekli iktisadi teşebbüslere aittir. Bu da iki nevidir. Birincisi, sınai teşebbüsleri, ikincisi ticari teşebbüsleri istihdaf eder.

Sınai teşebbüslere ait tasarruf sistemi: Buna «işletme plâsmanları» (placements d'exploitation - Betriebsanlage Guthaben) denilmektedir.

Harb bittikten sonra, bütün sınai teşebbüslerin muhasematın devamı esnasında bilmeçburiye vazgeçtikleri tamir ve yenilme işleri için paraya ihtiyaçları olacaktır. Bunun için, şimdiden ellerindeki fazla nakit sermayeyi bu «işletme plasmanları» hesabına yatırımağa davet edilmektedirler. Bu para 1940 senesi vergi beyannamesinde teşebbüsün, alet ve makinelerinin değeri olarak gösterilen miktarın % 50 sini geçemez. Bu suretle yapılan mevduatın harb esnasında faizi yoktur. Eğer harb bittikten sonra da çekilmezlerse faiz işlemeye başlayacaktır. Sınai teşebbüs sahiplerinin harbden sonra sabit sermayelerine yatıracakları paralar (yani aletlerinin, makinelerinin ve binalarının tamir ve yenileşmesi için sarf edecekleri paralar) «işletme plasmanları» hesabında biriken paranın yekûnu nispetinde vergiden muaf tutulacaktır.

Ticari teşebbüslere ait tasarruf sistemi: buna da «mal stoklarının yeniden teşkili» mevduatı (les dépôts de reconstitution de stocks de marchandises - Warendeschaffungs - Guthaben) denilmektedir.

Harb dolayısıyla ticari teşebbüslerin mal ve iptidai madde stoklarını elden çıkardıklarını görmüştük. Muhasematın devamı esnasında bunların yerine yenilerini ikame edemeyeceklerinden ellerinde bu sermayenin nakde tahavvülünden husule gelen paraları bu «mal stoklarının yeniden teşkili» ne tahsis olunan tasarruf hesaplarına yatırabileceklerdir. Bu suretle yapılacak mevduat 1938 senesi vergi matrahına esas olmak üzere bildirilen iptidai madde ve sair stokların değerinin beşte birini geçemez. Bu nevi tasarruflara da faiz işletilmemektedir. Ve yatırılan paralar harb sonundan evvel geri alınamaz. Ancak, harbden sonra bu hesaptan her nevi stokların yenileştirilmesi için yapılacak sarfiyat vergiden muaf tutulacaktır.

Bittabi aynı teşebbüs her iki çeşit tasarrufa da müracaat edebilir. Teşebbüs sahipleri bu suretle harb sonuna kadar vergiden muaf kalacak bir yenileme sermayesi teşkil etmek fırsatını bulmaktadırlar.

Bu iki nevi mevduatın yekûnu 10 kânunusani 1942 tarihinde 710 milyon markı bulmakta idi. Bunun 550 milyonu «işletme plasmanları» na aittir.

Gerek «Çelik tasarrufları» ve gerek bu iki hesaba yatırılan paraların harbden evvel iadesi ancak fevkalâde ahvalde mümkün olabilecektir.

Görülüyor ki, yarı mecburi tasarruf sistemiyle, hem harb finansmanında fazla iştirak kuvvetlerinin ortadan kaldırarak enflasyona mani olmak hem de harb sonu finansmanına daha şimdiden sermaye temin etmek gayesi güdülmektedir.

4 — Harbin harici finansmanı

Almanyanın harici ticaret siyasetine fiatların tesbitini izah eylerken temas ettik. Harp, düşman devletlere ve deniz aşırı devletlere yapılan Alman ihracatının % 40 ını durdurmuştu. Muhasematın ilk aylarında, Almanya Avrupa Devletlerine yaptığı ihracatı fazlalaştırarak bu azalmayı telafi etmek istemiştir. Almanya hemen bütün Avrupa devletlerine Kliring anlaşmalarıyla bağlıdır. Bu anlaşmaların tafsilâtına girmek calibi dikkat olmakla beraber mevzuumuz dışındadır.

Ancak, burada tebarüz ettirmek istediğimiz nokta son zamanlarda Alman harici ticaret siyasetindeki değişikliktir. Filhakika, yeni Kliring anlaşmalarında Almanya ihracatını fazlalaştırmaktan ziyade mümkün mertebe ithalâtını artırmağa çalışmaktadır. Aynı değişiklik, İngiltere harici ticaret siyasetinde de vaki olmuştur. Bunun sebebi harb iktisadiyatının her nevi mamul veya gayri mamul maddeye ihtiyaç göstermesidir. Esasen, Almanya, ana vatan kaynaklarının kifayetsizliğini işgal altındaki memleketlerin kaynaklarına müracaatla telâfiye çalışmaktadır.

İşgal altındaki ülkelerdeki ordunun sarfiyatı Reichskreditkassen bonolarıyla yapılmaktadır. Bu bonolar Alman Devletine ait olmakla beraber, işgal edilmiş memleketlerde geçmektedir. Bunların Almanyaya nüfuz etmemesi için sıkı tedbirler alınmıştır. İlk defa, 1939 senesinde Polonyada tedavüle konulan bu bonolar bilâhare, Danimarkada, Norveçte Hollanda da, Belçikada ve Fransada piyasaya çıkarılmışlardır. Evvelce bu bonoların ihracına 3 milyarlık bir azami hat konmuşken, Sovyet harbinden sonra bu azami hat aşılmıştır.

1941 senesi sonunda Avrupada Reichskreditkassen'in şubeleri 63 ü bulmakta idi. Birçok yerlerde bu şubeleri yerli bankaların vazifelerini deruhte etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Harb sonunda her memleketteki bonolar o memleketin milli parasına tahvil olunacaktır.

II — İNGİLTEREDE HARB FİNANSMANI

A — DAHİLİ FİNANSMAN

İngilterenin harb finansmanını tetkike başlarken hemen şurasını tebarüz ettirmek lâzımdır ki bu memlekette Almanyadan farklı olarak harbe hazırlıklı girilmemiştir. Bu itibarla, diğer sahalarda olduğu gibi, mali bakımdan da, harbin ilk aylarında bir intibak devresi geçirilmiştir.

Saniyen, İngiltere, her şeye rağmen liberal kalmıştır. Vakıa, harb icapları, şahıs hürriyetine iktisadi ve mali cepheden birçok tahditler konulmasını zaruri kılmıştır. Fakat, daima esasta hürriyetin tam ve mutlak olduğu ve bu tahditlerin buhran zamanına münhasır bulunacağı fikri muhafaza edilmiştir. Binaenaleyh harb finansmanında Almanyanınkinde olduğu gibi top yekûn ve sistemli müdahaleciliği görmeyeceğiz. Bittabi, orada da, ayrı ayrı alınan tedbirlerin birbirlerini ikmal etmelerinden ortaya bir harb finansmanı tarzı çıkmıştır. Fakat bu, tamamen harb icaplarının neticesi olarak hükümetin, şu veya bu tarihte, teker teker ittihaz ettiği kararların bir muhasalâsıdır. İngilterede harb finansmanı bizzat harbin eseridir, diyebiliriz.

Gecen büyük harbin finansmanında başlıca iki hususiyet göze çarpıyordu:

1) İngiltere 1914 — 1918 harbinde, harb masraflarının mühim bir kısmını vergileriyle karşılayan hemen yegâne devlettir [32].

Filhakika, 1914 harbinde, İngilterede harb masraflarının dörre biri vergi ile temin edilmiştir. Bu işin başarılabilmesinin sebeplerini (Income-tax) ın matrahının fevkalâde elastiki olmasında ve İngiliz mükellefinin hükümete olan itimadi ile borcuna olan sadakatinde aramak icabeder.

Bu itibarla geçen büyük harb patlak verir vermez İngiltere Malive Nazırı bir İngiliz lirası iradın 3 silin olan vergi nispetini (5) siline çıkarmış ve bu suretle mühim miktarda varidat fazlası temin etmek mümkün

[32] Laufenburger, précis.

olmuştur. Diğer taraftan deniz aşırı memleketlerden yapılan ithalâtın fazla miktarda azalmaması ve bunun neticesi olarak istihlâk üzerine konulan tazyidatın aşırı hadlere varmaması sayesinde vasıtalı vergilerin hasılâtından da ehemmiyetli meblâğlar elde etmek imkânı hasıl olmuştur.

2) İngilterede 1914 harbinin finansmanında görülen ikinci hususiyet de hükümetin Devlet Bankasına kredi için müracaat etmemiş olmasıdır [33].

Malûm olduğu veçhile, 1844 senesinden beri tatbik mevkiinde olan Robert Peel kanunu mucibince, İngilterede Devlet Bankasının kasalarındaki kıymeli maden karşılığıyla, tedavüldeki banknotlar arasında muayyen bir nispet muhafaza edilmekte idi. Tedavüldeki paralar mevcut karşılıklarından ancak 14 milyon İngiliz lirası fazla olabilirdi [34].

İngiltere devleti, geçen büyük harbde, vaziyetin icabına uymak için, bu kanunun hükümlerini değiştirecek yerde, (yani Devlet Bankasının emission haddini arttıracığı yerde) doğrudan doğruya kendisi piyasaya karşılıksız olarak «currency notes» adı verilen tedavül vasıtalarını sürdürdü. Bu «currency notes» lerin Devlet Bankasının banknotlarının miktar ve kıymetlerine ilişilmeden tedavüle çıkarılmaları harb sonunda malî sahadaki tasfiyeyi kolaylaştırmış ve bu surele 1844 R. Peel kanunu hükümleri de, 1928 senesine kadar değişmeksizin cari olmakda devam etmiştir.

1939 harbine gelince: Vergi hususunda, İngiltere ta XVIII ci asrın sonundan beri W. Pitt in tavsiyesine uyarak takip ettiği harb masraflarını mümkün mertebe normal gelirlerle karşılamak siyasetine devam etmiştir. Hakikaten, ilk iki harb senesinde vergiler, harb masraflarının % 36 sını karşılamışlardır. Hattâ, bu harbin finansmanının bir hususiyeti olarak diğer milletlerin de İngiltereye uyup vergi kaynağından azami istifade cihetine gitmiş olduklarını gördük.

1844 R. Peel kanununa gelince, maateessüf, daha harbden çok evvel 1931 senesinde İngilterenin altın esasından ayrılmasıyla bu kanun ortadan kalktığından, bu seferki harbde kanuni ihraç haddi mevzu bahis olmamıştır.

İngilterenin, baştan başa harb içinde geçen ilk malî sene olan 1940 — 1941 bütçesini tetkik edersek [35] bircümle masrafların yekû-

[33] Nogaró, probèmes financiers d'aujourd'hui, sahife 56.

[34] Póse, La Monnaie et ses institutions cilt 1 sahife 139-140.

[35] Banque des réglemens inter. rapor sahife 200,

nunun 3.867 milyona baliğ olduğunu görürüz. Buna mukabil, vergilerden temin olunan varidat 1.409 milyondur. Bütçe açığı olan 2.458 milyon 1.134 milyonu uzun vadeli ve 1.324 milyonu da kısa vadeli istikrazlarla kapatılmıştır. Vergi yoluyla temin olunan 1.409 milyonun 600 milyonu umumi irat vergisiyle (Income-tax) fevkalâde kazanç vergisi ve millî müdafaa vergisinden temin olunmuştur.

Masrafların tahliline gelince: 3.867 milyondan doğrudan doğruya harb için harcanan mikdar 3.220 milyondur. Devletin normal masraflarının yekûnu 417 milyon ve istikrazların itfası, tahkim ve faizleri için ayrılan mikdar da 230 milyondur.

Görülüyor ki yalnız harb masrafları umumi sarfiyatın % 83,2 i nisbetindedir. Devletin normal masrafları istikrazların mütebaki % 16,8 ini teşkil etmekte ve vergi hasilâtı bunları tamamen karşıladıktan başka harb masraflarının da 762 milyonunu kapamaktadır.

1941 — 1942 bütçesine gelince: bunu tetkik ederken «kiralama ve ödünç verme kanunu» nun meriyet mevkiine konulmuş bulunduğunu unutmamak lâzımdır.

Bu ikinci harb malî senesinde masrafların yekûnu 4.776 milyonu bulmaktadır. Bu miktara birleşik Devletlerden yapılan mübayaat için bilfiil ödenen 300 milyon sterlin dahildir. Ancak «kiralama ve ödünç verme kanunu» hükümlerine tevfikân malzeme temini için girişilen ve yalnız 1941 — 1942 malî senesinde 600 milyon sterline baliğ olan borç dahil değildir. Binaenaleyh, hakikatta masraf yekûnu 5 milyarı da tecavüz etmektedir.

Aynı malî sene zarfında normal gelirin yekûnu 2.074 milyondur. Demek oluyor ki bütçe açığı 2.702 milyondur.

Aşağı yukarı 4,8 milyar tutan masrafların 800 milyonu hariçteki alacakların tasfiyesi suretiyle karşılanmıştır; geri kalan 4 milyarı, dahil de vergi ve istikrazlarla temin olunmuştur.

1942 — 1943 bütçe muhammenatında masraf yekûnu 5,3 milyardır. Bunun yalnız 4,5 milyarı harp masraflarıdır. (Kiralama ve ödünç verme kanunu hükmüne giren iştirakler buna dahil değildir) Bu miktarın 2,4 milyarının vergilerle ve 2,1 milyarının da istikrazlarla karşılanacağı tahmin olunmaktadır. Görülüyor ki, vergilerle karşılanan masarîf umumi masrafların % 50 sini tecavüz edecektir.

Bütün bu rakamların tetkikinde dikkat nazarını çekecek iki nokta vardır. Birincisi, harb masraflarının şimdiye kadar görülmedik bir yekûn teşkil etmesi, ikincisi ise bu masrafların finansmanında vergi kaynağının hissesinin gittikçe artmasıdır. Hiç şüphesiz vergiden temin edilen hasılât miktarının artmasında şahısların nakdi gelirlerinin, evvelce izah etmiş olduğumuz çoğalmasının tesiri büyüktür. Bununla beraber, İngilterede, geçen büyük harbde olduğu gibi, bu harbde de bir taraftan da yeni vergiler ihdas etmek suretiyle hükümet vatandaşlardan milli müdafaa uğruna azami fedakârlığı istemiş bulunmaktadır.

Eski vergilerin nisbetlerinin arttırılması (Income tax). Filhakika, İngiltere vergi sisteminin bel kemiği olan ve gerek eskiliği gerekse müteaddit sedülleri sayesinde memleketin bünyesine son derece intibak etmiş bulunan umumi irat vergisine (Income-tax) harbin finansmanı için bermutat ve birçok defa müracaat edilmiştir. Vergi nisbeti evvelâ bir İngiliz lirası için 8 şilin 6 peniye, bilâhare de 10 şiline çıkarılmıştır. Bundan başka, 165 İngiliz lirasına kadar olan küçük iratların vergi nispetine 11 şilin 6 peni ilâve olunmuş, evli mükelleflerin şimdiye kadar vergiden maaf tutulan iratlarının 170 liralık kısmı 140 liraya ve bekârlarınki 100 liraya indirilmiş, saiden hasıl olan iratlarda ise bu muafiyet altıda birden onda bire tenzil edilmiştir.

Hülâsa, bu ve buna mümasil tedbirlerle (Income-tax) ın matrahı fevkalâde genişletilmiş ve bu vergi iki milyon yeni mükellefe teşmil edilebilmiştir.

Yeniden ihdas olunan vergiler (Excess profit tax) — Harb zamanının fevkalâde kazançları üzerinden alınan bu verginin nispeti muayyen bir hadden sonra % 100 olarak tesbit edilmiş bulunmasına göre, aynı zamanda fazla iştirâ kuvvetlerini piyasadan çekerek kapalı devrenin işlenmesine de yarıyor demektir. Bu vergi ile mükelleften alınan miktarların beşte biri, kendisine, harbden sonra, bu parayı alet ve makinele-
rinin tamir ve yenilenmesine tahsis ettiği takdirde, iade edilecektir.

Vasıtalı vergilere gelince, Bira, Şarap, bilûmum alkollü içkiler, tütün, eğlence yerleri ve lüks eşya üzerinden alınan rüsuma mütaaddit defa zamlar yapılmıştır.

Bittabi, diğer vasıtasız ve vasıtalı vergilerin nispetleri de harbin bidayetinden beri arttırılmıştır.

İstikrazlar: [36]

<u>Mali sene</u>	<u>Kısa vadeli</u>	<u>Uzun ve orta vadeli</u>	<u>Yekûn</u>
1940 — 1941	1324	1.134	2.458
1941 — 1942	690	1.992	2.682

Yukardaki rakamlar, İngilterede istikrazların tahkimi hususunda büyük bir gayret sarfedilmiş olduğunu ispat etmektedir. Filhakika kısa vadeli istikrazlar 1941 — 1942 senesi zarfında bir sene evvelkine nispetle % 76 artmıştır.

Kısa vadeli borçların ekserisi hazine bonoları şeklindedir. Bir de 1941 senesi Kânunuevvelinin sonuna doğru tedavül mevkiine konulan ve Almanyadaki vergi bonolarını hatırlatan (vergi için tefrik olunan ihtiyat akçe makbuzları - Certificat de réserve d'impôt) isminde yeni bir kısa vadeli istikraz şekli vardır. Bu «makbuz» lar ihraç tarihlerinden iki ay ilâ iki sene zarfında tahakkuk edecek vasıtasız vergileri ölemek için bir tarafa ayrılan mebalîği istihtaf etmektedirler. Bu «makbuzlar» tedavül edemezler ve % 1 faize tâbidirler. Gerek kısa vadeli ve gerek uzun vadeli istikrazların ihracında İngilterede de umumiyetle (négociation aux banquiers) usulü kullanılmaktadır.

İngiltere Bankasının tedavüldeki banknotlarının miktarı 1941 senesi martında 612 milyon iken 1942 martında 755 milyon olmuştur. Yani bir sene zarfında 81 milyonluk bir artış vardır. Harbin bidayetinden beri tedavüldeki banknotlar senede vasati 100 milyon fazlaşmaktadır. Bu rakam bize yalnız nakit infilâsiyonunun nispetini göstermesi itibariyle calibi dikkattir.

Umumiyetle tediye vasıtalarının lüzumundan fazla bollaşmalarının önüne geçmeğe İngiltere Hükümetinin bir taraftan vergileri arttırmak, diğer taraftan dalgalı borçları tahkim etmek suretiyle çalıştığını gördük. Bu tedbirlerden başka evvelce de bilmünasebe bahsettiğimiz, profesör Keynes'in ortaya attığı «mecburi tasarruf» sistemine de müraaat edilmiştir.

İngilterede, bu mecburi tasarruf sisteminin tatbikında da Income-tax vasıta olmuştur. Filhakika 1941 — 1942 muvazenei umumiye ka-

[36] Milyon sterlin.

nunu mucibince o zamana kadar vergiden muaf olan asgari iratlar da vergiye tâbi tutulmaktadır. Bu suretle mükelleften tahsil olunan paralar «Tasarruf Bankası» ndaki hususi bir hesaba kaydedilecek ve harb nihayetinde kendisine iade olunacaktır. Bundan başka (Income-tax) ın nispetinin arttırılmasından elde edilecek meblağların bir kısmı da aynı şekilde harb sonunda mükellefe iade olunmak üzere Tasarruf Bankasındaki hesaba nakledilecektir.

Diğer taraftan ticaret ve sanayi erbabının kârından tarholunan (Excess profit tax) ın da bir kısmı yukarıda arzedildiği veçhiyle, tamir ve yenileştirmeğe harcanmak üzere kendilerine harbden sonra geri verilecektir.

İngilterede, peyderpey teşekkül eden kapalı devre siyasetinin tediyе vasıtalarına ait olan kısmını bu suretle tetkik etmiş oluyoruz. Şimdi bu siyasetin diğer cephesini, yani fiat kontrolü ile tayınlamayî mütalâa edelim.

İngilterede fiat kontrolü ve tâyınlama. — 1939 senesinin haziranından 1941 senesinin birinci kânununa kadar İngilterede, roptan fiatlarda (+ 59) ve hayat pahalılığı endeksinde (+ 28) bir yükseliş olduğunu evvelce de bilmünasebe kaydetmiştik. 1941 senesinin ilk baharından beri roptan fiatların ve hayat pahalılığı endeksinin bu yükselişi, gerek perakende fiatların artması için devletin dağıttığı primler ve gerek bu tarihten itibaren fiatların kontrolünün daha sıkılaştırılması sayesinde durmuş gibidir. Filhakika, İngilterede fiatların 'emevvücatına devletin müdahalesi, diğer sahalarda olduğu gibi, birden bire değil, fakat yavaş yavaş, harb icaplarının zaruretine göre gittikçe artmıştır. Devletin fiatları murakabesinin seyrini dört devrede mütalâa edebiliriz.

1) Harbin patlak vermesini takibeden ilk dört ay zarfında sadece, hariçten ithal olunan ham maddelerin fiatlarının murakabesiyle iktifa o'unmuştur. İstihlâki tahdit edilen yegâne madde ise benzindir. Otomobil sahipleri ayda ancak 6 galon benzin sarfedebilirler. Bittabi bu kadar sathi tedbirler fiatların artmasına mani olmamışlardır. Mamafih fiatların yükselmesinin bir sebebini de sterlinin harici kıymetinde yapılan % 14 nispetindeki düşüklükte aramak icabeder. Bu vaziyet 1940 senesinin Kânunusanisine kadar devam etmiştir.

2) Bu tarihte (yiyecek maddeleri müstesna) birçok maddelerin perakende satış fiatları, 21/Ağustos 1939 daki pıvasa fiatları esas tutularak ve maliyet fiatlarının artması ihtimaline mebni muayyen bir marj bırakılarak tespit edilmiştir.

3) Üçüncü devre, 1940 senesinin ilk bahariyle başlar. Bu tarihte, ilk defa olarak içyağ, jambon, tereyağı, şeker gibi yalnız bazı yiyecek maddeleri üzerine tayınlama tedbirleri konulmuş, fakat bilâhare bu tayınlama tedbirleri daha birçok yiyecek maddelerine ve mensucata teşmil edilmiştir. Bu siyasetten güdülen başlıca hedeflerden biri de iptidai maddeler ithalâtını mümkün mertebe azaltmaktır.

4) 1941 senesi ilk baharında ise yeni bir kanun, hükümete, perakende satış fiyatlarını daha sıkı bir tarzda kontrol, müstahsillerin kâr hadleriyle ayakkabıcılık, boyacılık gibi bazı sanayiın kâr nispetlerini tespit ve nihayet bu hususa mevcut kanun ve nizamnamelerin tatbikini murakabe edecek bir teşkilâtı tesis etmek selâhiyetini vermiştir.

Harb uzayıp gittikçe, tayınlama tedbirleri de diğer birçok maddelere teşmil olunmuştur.

İngilterenin bir ada olduğu, bilhassa yiyecek maddelerinin büyük bir kısmını hariçten getirtmek mecburiyetinde bulunduğu ve deniz altı vasıtasıyla Almanyanın tatbik eylediği abluka düşünülür ise tayınlama usulünün bu memleket için ne derece hayati olduğu kolayca anlaşılır.

Meselâ lokantalardaki bir yemeğin azami fiyatının 8 şilin olarak tesbiti, harcı âlem elbiselerin fiyatlarının makul bir seviyede tutulması için tedbirler alınmıştır.

Fiat kontrolünün tayınlama tedbirleriyle ikmâl edilmedikçe piyasadaki malların talebin gittikçe artması yüzünden «ortadan kaybolacaklarını» İngiltere hükümeti pek güzel takdir etmiştir.

Satışı serbest olan lüks eşyaya gelince: bunlar üzerinden alınan vasıtalı vergiler nispetinin % 63 2/3 e çıkarılması sayesinde talebin lüzumundan fazla artmasına mani olmak istenilmiştir.

İngilterede, fiat kontrolü, bir tarafın İşe Nazırlığına, diğer taraftan da Ticaret Nezaretine «Board of Trade» tevdi olunmuştur.

«Board of Trade» perakende satış fiyatlarını, sivil halka tahsis edilmiş olan istihsal ve diğer Devlet dairelerinin murakabeleri dışında kalan bütün ithalât ve ihracatı kontrol eder.

1941 senesinde sivil halk için çalışan istihsal branşını daha rasyonel bir şekle sokmak ve bu suretle az el emeğiyle çok verim elde etmek için tedbirler alınmış ve bu sayede 200.000 amele temin olunarak harb senayinde çalışanlara katılmıştır.

B — HARİCİ FINANSMAN

İngiltere, dünyanın en muazzam imparatorluğuna malik bir Devlettir. Bu itibarla 1939 harbi gibi bir ölüm kalım savaşının finansmanı

uğruna bütün Commonwealth kaynaklarını seferber edeceği tabiidir ve nitelikim etmiştir.

Diğer taraftan, harbin bidayetinden beri, günden güne Almanya ile arası açılan ve nihayet mihvere karşı harb ilân eden, Amerika Birleşik Devletlerinden İngilterenin gördüğü geniş mikyasta yardımı da zikretmek icabeder.

Evvelâ İngiliz-Amerikan malî münasebetlerini tetkik edelim:

Avrupada harb başlayınca, malûm olduğu üzere, Birlesik Devletler «Cash and carry» kanununu meriyet mevkiine koymuşlardı. Bu kanun mucibince Amerikadan satın alınacak her nevi malzemenin bedelinin peşin olarak tediyesi icabediordu. Geçen büyük harbin sonunda, Avrupa devletleri nezdinde tahakkuk etmiş alacaklarını tamamen tahsil imkânını bulamayan Birleşik Devletler, bu kanun sayesinde yeniden böyle bir vaziyetin tahaddüsünü önlemek istiyorlardı.

Bu sebepten dolayı, İngiltere, Anglo-Sakson komsusundan satın aldığı malzemenin bedelini peşin ödemek mecburiyetinde kaldı. Harbin bidayetinden 1940 senesi sonuna kadar bu suretle İngiltere tarafından Amerikaya ödenen mikdar 1,4 milyar doları bulmaktadır. Diğer taraftan, İngilterenin Birleşik Amerika ile normal ticari münasebetlerinden bakivei hesap olarak 900 milyon dolarlık borcu da aynı sene zarfında tesviye icabetmiştir.

Demek oluyor ki, 1940 senesi sonuna kadar, İngiltere Atlantik ötesi komsusuna 2,3 milyar dolar ödemmiştir. Bu muazzam meblağın temin edilebilmesi için müteaddit defalar hariçteki dolar üzerine alacaklı hesaplar nakte tahvil olunmuştur.

Fakat, Avrupa harbi, geniş mikyasta bir Alman istilâsı seklîne inkilâp edince, Amerika Birleşik Devletleri, ister istemez bu hodbinlik sivasetinden vazgeçmek, mecburiyetin kaldılar. O zamanlar, Reis Roosevelt'in «Komsunun binasındaki yanğın» a dair söylediği nutuk hatırlardır. Bu tahavvülün neticesi olarak, 11/ mart 1941 tarihinde kabul edilen «kiralama ve ödünç verme kanunu» İngiltereyi büyük bir sıkıntıdan kurtardı. Bu kanuna göre, muharib veya tarafsız memleketlerden, kendilerini müdafaa edebilmeleri, Birlesik Amerikanın emniyeti için havati bir ehemmiyeti haiz bulunduğu Devlet Reisi tarafından hükmolunacaklara, bedelinin o memlekette tesvivesi atıye bırakılarak, her nevi harb malzemesi, gıda maddeleri verilebilecektir.

«Kiralama ve ödünç verme kanunu» İngilterenin yükünü çok daha hafifletmişti. Bununla beraber, bu kanunun meriyet mevkiine girmesinden evvel vaki olan siparişler ve bu kanunun sahası dışında yapılan

mübayaat için tekrar dolar üzerine alacaklı hesaplara müracaata mecbur kalındı. Bundan başka «Reconstruction Finance Corporation» namındaki bir Amerikan malî teşekkülünün İngiltere Hükümetine yaptığı birincisi 15 sene vadeli ve % 3 faizli 425 milyon dolarlık ve ikincisi 325 milyon dolarlık iki avans da peyderpey bu yolda sarfedilmektedir.

Diğer taraftan, «kiralama ve ödünç verme kanunu» nun tatbiki-nin ilk onbeş ayı zarfında, yani Mayıs 1942 ye kadar bu kanunun müsaadesiyle yapılan veresiye mübayaatın yekûnu 4,5 milyarı bulmuştur. Bu tarihten beri de ayda vasati 300 milyon artmaktadır.

23/Şubat 1942 tarihinde vaki olan bir anlaşma mucibince İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki «Ticari münasebetlerin» malî sebeplerden dolayı sekteye uğratılmamasına karar verilmiş bulunmaktadır. Aynı günde, Reis Roosevelt bitarafılık kanunu mucibince, birleşik Amerika ile İngiltere ve diğer müttefiklerin malî münasebetlerine konulan tahdidatın kaldırıldığına dair bir kararname imzalamıştır.

Büyük Britanya İmparatorluğunu teşkil eden memleketlerin harb finansmanına iştirâk şekillerine gelince:

Kanada: Kanada hem filen harbe iştirâk etmekte hem de harb finansmanını hususunda İngiltereye büyük yardımlarda bulunmaktadır «Kiralama ve ödünç verme kanunu» meriyet mevkiine girmeden önce bu memleket İngiltereyi siparişlerinin kaşılığını altın olarak ödemekten affederek yükünü hafifletmişti.

1942 senesi mayısına kadar sterlin blokunun, kanadaya borcu 2 milyar Kanada dolarını bulmuştur. Ayrıca İngiltereye vaki olan 1 milyar Kanada dolarlık teberruu da zikretmek lâzımdır.

Hindistan: Muhtelif suretlerde harbin bidayetinden 1941 senesi sonuna kadar Hindistandan temin olunan meblağ 230 milyon sterlidir. Bu miktara, Hindistan Merkez Bankasının tahvillerini Londra piyasasından satın almasından hasıl olan meblağlar dahildir.

Diğer Dominyonların, yani Avusturalya, Yenizelânda, Cenubî Afrikanın, İngiliz müstemlekelerinin ve sterlin blokuna dahil bütün memleketlerin sterlin hesapları İngilterenin kendilerinden yapmış olduğu mübayaat neticesinde kabarmaktadır.

Bundan başka, 1941 senesinde, İmparatorluğun bütün Merkez Bankaları, Londradaki alacaklarının mühim kısmını hazine bonolarına yatırmışlardır.

Bu suretle deniz aşırı kaynaklardan temin olunan miktar 1940 senesinde 760 milyon sterlin ve 1941 senesinde ise 800 milyon sterlidir.

Bütün bu izahatta imparatorluğun yaptığı aynı yardımlar, bittabi nazarı itibare alınmamıştır.

NETİCE

Bu tetkikimizde, harb finansmanının umumi hatlarını imkân el verdiği nispette, tebarüz ettirmeğe ve bu finansman tekniğinin iki ayrı siyasi ve iktisadi rejime tâbi memlekette tatbik şekillerini izaha çalıştık.

Şurasını hemen ve ehemmiyetle kaydedelim ki, başka başka düşünce tarzına ve iktisadi çehreye sahip bu iki memleket, aynı acil zaruretler karşısında, birbirine çok benzer çarelere müracaat etmişlerdir.

Filhakika gerek Almanya ve gerek İngiltere modern top yekûn harblerin mucip olduğu masraflar karşısında ülkelerinin bütün normal ve fevkalâde gelir kaynaklarını, son haddine kadar seferber etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Bunlardan vergi kaynağının bu harbde oynadığı rol bilhassa şayanı dikkattir. Geçen büyük harbde, muharip devletler arasında, vergilerden âzami istifadeyi yalnız İngilizler düşünmüşlerdir. Alman İmparatorluğunun o zamanki harb finansmanında vergilerle karşılanan masrafların istikrazlarla karşılanana nispetle ne kadar cüzi olduğunu gördük. Halbuki, 1939 harbi hemen bütün milletleri, vergilerden mümkün olduğu kadar fazla verim temin etmek yoluna sevkeylemiştir. Bugün, İngilterede de, Almanyada olduğu gibi harp masraflarıyla kapanan bütçeler yarı yarıya vergi hasılâtıyla beslenmektedir. Bu keyfiyetin, tebarüz ettirmeye değer ciheti şuradadır: Devletler, modern harblerin muazzam masraflarının yalnız normal gelirlerle karşılanamayacağını kabul ederek evvelâ, geniş mikyasta istikraz cihetine gitmişlerdir. Fakat, ihtiyacın azameti karşısında bu tükenmez gibi görünen kaynak kifayet etmemiş piyasa hazine tahvilleriyle işbâ haline gelmiş ve işte bu keyfiyet, muharip devletleri tekrar normal gelirlere avdetle onlardan da en son hadde kadar faydalanmaya sevk etmiştir.

Bir diğer sebep de, gitgide her memlekette «kapalı devre» siyasetinin, tatbikindeki bütün müşkülâta rağmen, bu karışık finansman devrinde, yegâne salâh yolu olduğunun anlaşılmasıdır. Bu itibarla, enflasyonu önlemek üzere, bir taraftan, dalgalı borçlar tahkim olunmağa çalışılırken diğer taraftan da, vergi nispetlerinin görülmedik bir tarzda artırılmasında tereddüt edilmemiştir. Bu fedakârlığın cephe gerisi için adilâne olacağını bütün resmî ağızlar tekrarlamıştır. Binaenaleyh harb halinde vergilere zam yapılmasının efkârı umumiye tarafından fena karşılanacağı ve halkın kuvvei maneviyesini sarsacağı hususunda serdedilen fikirler tamamen doktrin sahasında kalmağa mahkûm olmuşlardır.

Harb dolayısıyla birçok müstahsillerin müstehlik haline gelmeleri, birçok iktisadi teşebbüsün faaliyetlerini ya kısmak veya büsbütün tatil etmek mecburiyetinde kalmaları keyfiyeti de vergi randımanlarının artmasına mani olmamıştır. Bunun sebebini hiç şüphe yok ki, istihsal mekanizmasının harbe tahsis olunan en büyük kısmının azami verimle çalışmasında ve bu sebeple durmadan artan hususi gelirlerde aramak lâzımdır.

Istikrazlara gelince: fevkalâde bir masraf kapısı olan harbin, Devletleri, tevkâlâde gelir kaynaklarına müracaata mecbur bırakacağı tabiidir. İngiltere, dahilde ve hariçteki geniş kaynaklarını bu uğura seferber etmiş, buna mukabil, Almanya da istilâ ettiği koskoca Avrupa ülkesinin eline geçirdiği zenginliklerini bu yola harcamıştır. Dahili para piyasasından muharip devletler büyük küçük bütün tasarrufların hazine tahvililerine yatırılmasını temin için birçok usullere müracaat etmişlerdir. O kadar ki, ihtiyari tasarruflarla iktifa edilmemiş, mecburi ve yarı mecburi tasarruf sistemleri, her iki memlekette de utak tefek farklarla tatbik olunmuştur. Bu nevi tasarruf sistemlerinin ihdasında harb sonu finansmanı gayesinin de güdüldüğüne işaret etmiştik.

Istikrazlar bakımından da kapalı devrenin işlemesine mümkün olan itina gösterilmiştir. Almanyada ve İngilterede kısa vadeli istikrazların tahkımı hususunda büyük gayretler sarrolunmuştur.

Bu harbde, muharip devletlerin merkez bankası avansına müracaatları vaki olmuş bulunmakla beraber nakit enflasyonu ne Almanya da ve ne de İngilterede geçen büyük harbdeki vüsati ıktisap etmemiştir.

Harb finansmanı dolayısıyla millî iradî tecavüz ederek millî servetten de sarfedildiğini, fakat bu sonuncunun bu sebepten dolayı eksilme nispetinin az olduğunu gördük. Yalnız şurasını unutmamak gerekir ki, millî servetin harb finansmanı dolayısıyla eksilme nispeti az dahi olsa bizzat harbin tahribatı onu günden güne mahvolmaya sürüklemektedir.

Fiat kontrolü ve tayınlama usulü her iki memlekette de tatbik olunmaktadır. Ancak, Almanyada bu usule müracaat için harbin patlaması beklenmemiş ve bir hazırlık siyaseti icabı olarak sistematik bir tarzda arz ve talebe müdahale edilmiştir. Halbuki, İngilterede, kontrol ve takyidat harbin icaplarına göre peyderpey konulmuş ve bunların buhran zamanlarına ait tedbirler olduğu, esasda Liberalizm'in yaşamakta bulunduğu fikri tebarüz ettirilmiştir. Yani, Almanyada harbe tevcih edilmiş bir müdahalecilik, İngilterede harb icaplarına uydurulmuş bir Liberalizm vardır. Belki, bu ölüm kalım mücadelesi iki memleketin iktisadi ve malî

çehresini birbirine çok benzetmiştir. Fakat, bu birbirine müşabih harb kılıkları altında iki ayrı düşünce tarzının, iki ayrı rejimin [37] mevcut olduğunda şüphe yoktur.

Bugünkü mücadelenin malî yükü gelecek nesillere de intikal edecek ve bilhassa harb tazminatı meseleleri yüzünden iki harb arasındaki devrede şahit olduğumuz buhranlar, belki de daha şiddetli olarak, tekrar baş göstereceklerdir. O kadar ki, istikbalde sürekli bir barış ve salâhi, ancak yepyeni bir zihniyetin milletler arası iktisadiyatına hâkim olmasında, yani, modern iktisadın icabettirdiği beynelmîlî iş birliğinin, küçük büyük bütün milletlerin siyasi istiklâllerine mutlak hurette riayet olunması şartıyla temininde, görmek mümkündür.

[37] İki ayrı gayenin diyemeyeceğiz.

Ankara 28 şubat 1943

BİBLİYOGRAFYA

<i>Akbay (Muvaffak)</i>	L'Etat et les prix en France en temps de paix et en temps de guerre. Thèse, Paris, 1940.
<i>Lausenburger (Henry)</i>	L'économie allemande à l'épreuve de la guerre, Paris, 1940.
<i>Lausenburger (Henry)</i>	Précis d'économie et de législation financière, cilt 2, Paris, 1942.
<i>Lescure (Jean)</i>	Etude sociale comparée des régimes de liberté et des régimes autoritaires, Paris, 1940.
<i>Nogaro (Bertrand)</i>	Les conditions économiques de l'équilibre budgétaire et le financement des dépenses exceptionnelles (cours de doctorat) Paris, 1939-1940.
<i>Nogaro (Bertrand)</i>	Problèmes financiers d'aujourd'hui (cours de doctorat) Paris, 1938-1939.
<i>Piatier (André)</i>	L'économie de guerre, Paris 1939.
<i>Pose (Alfred)</i>	La monnaie et ses institutions, 2 cilt, Paris 1942.
<i>Saka (Hasan)</i>	Maliye (ders notları) Ankara 1936.
<i>Wagemann</i>	La stratégie économique. Paris 1938.

Banque des Réglements Internationaux, rapor, Bâle 1941—1942.

Revue de la situation économique, Cenevre, 1942